Co-funded by the European Union

ПЛАН ЗА ДЕЙСТВИЕ ЗА НАСЪРЧАВАНЕ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИТЕ УМЕНИЯ И ОБУЧЕНИЕ

YETC

МЛАДИ ПРЕДПРИЕМАЧИ ВЪВ ВРЕМЕ НА КРИЗА

2021-1-BG01-KA220-YOU-000028893

Версия от 10 август 2022 г.

Създадена от:
Зорница Яхия, Невена Добрева, Мария Рачинска (FECE)
Раса Тучинскайте, Джулиана Амброзино (EKO)
Жанфранко Гати, Габриеле Кагнацо (DEMOSTENE)
Виктор Александру Манчу (EAAD)
Антонио Чоневски (SFERA)
Юстина Тотон (FII)

Отказ от отговорност

Финансирано от Европейския съюз. Изразените възгледи и мнения обаче принадлежат изцяло на техния(ите) автор(и) и не отразяват непременно възгледите и мненията на Европейския съюз или на Европейската изпълнителна агенция за образование и култура (EACEA). За тях не носи отговорност нито Европейският съюз, нито EACEA.

ИНДЕКС

РАЗДЕЛ 1: ВЪВЕДЕНИЕ 5
Цели 5
Определение за младежко предприемачество 5
Младежкото предприемачество по време на пандемията от Ковид-19 6
Терминология 7
РАЗДЕЛ 2: АНАЛИЗ НА СЕГАШНОТО СЪСТОЯНИЕ В СТРАНИТЕ ПАРТНЬОРИ ..9
РАЗДЕЛ 2.1: МЛАДЕЖКО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В БЪЛГАРИЯ 10
2.1.1. Оценяване на текущото състояние на младежкото предприемачество 10
2.1.2. Държавна и частна подкрепа 12
2.1.3. Обучение по предприемачество 13
2.1.4. Заключения 15
РАЗДЕЛ 2.2.: МЛАДЕЖКО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В ГЪРЦИЯ 16
2.2.1. Оценяване на текущото състояние на младежкото предприемачество 16
2.2.2. Държавна и частна подкрепа 19
2.2.3. Обучение по предприемачество 21
2.2.4. Заключения 23
РАЗДЕЛ 2.3.: МЛАДЕЖКО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В ИТАЛИЯ 24
2.3.1. Оценяване на текущото състояние на младежкото предприемачество 24
2.3.2. Държавна и частна подкрепа 26
2.3.3. Обучение по предприемачество 28
2.3.4. Заключения 29
РАЗДЕЛ 2.4.: МЛАДЕЖКО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В СЕВЕРНА МАКЕДОНИЯ 31
2.4.1. Оценяване на текущото състояние на младежкото предприемачество 31
2.4.2. Държавна и частна подкрепа 32
2.4.3. Обучение по предприемачество 33
2.4.4. Заключения 35
РАЗДЕЛ 2.5.: МЛАДЕЖКО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В ПОЛША 36
2.5.1. Оценяване на текущото състояние на младежкото предприемачество 36
2.5.2. Държавна и частна подкрепа 39
2.5.3. Обучение по предприемачество 41
2.5.4. Заключения 41
РАЗДЕЛ 2.6.: МЛАДЕЖКО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В РУМЪНИЯ 43

2.6.1. Оценяване на текущото състояние на младежкото предприемачество 43
2.6.2. Държавна и частна подкрепа.....45
2.6.3. Обучение по предприемачество 46
2.6.4. Заключения 48
РАЗДЕЛ 3: РЕЗУЛТАТИ ОТ YETC ПРОУЧВАНЕ 50
РАЗДЕЛ 3.1. НАЦИОНАЛНИ РЕЗУЛТАТИ 50
България 52
Гърция.....53
Италия.....54
Северна Македония.....55
Полша 56
Румъния 57
РАЗДЕЛ 3.2. ПРЕГЛЕД НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ РЕЗУЛТАТИ.....58
РАЗДЕЛ 3.3. ОБОБЩЕНИЕ НА ПОСОЧЕНИТЕ ПРОПУСКИ В УМЕНИЯ 61
РАЗДЕЛ 4: ПЛАН ЗА ДЕЙСТВИЕ ЗА ПРОМОТИРАНЕ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИТЕ УМЕНИЯ И ОБУЧЕНИЕ 64
България 64
Гърция.....65
Италия.....66
Северна Македония.....66
Полша 67
Румъния 69
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....70
Библиография.....71

РАЗДЕЛ 1: ВЪВЕДЕНИЕ

Цели

Основната цел на този съвместен национален доклад от партньорските държави (България, Гърция, Италия, Северна Македония, Полша и Румъния) е да идентифицира и анализира източниците, описващи състоянието на (младежкото) предприемачество, да определи цялостното развитие на националните политики по отношение на предприемачеството, да отчете и анализира източниците, описващи мерките в страните партньори по отношение на започване на нови предприемачески инициативи. Въз основа на този документ, материалите за обучение, предвидени в Резултат 2 по проекта, ще бъдат съобразени с нуждите на младежите в държавите партньори.

Определение за младежко предприемачество

Предприемачеството е добре познат феномен, за който липсва изчерпателно определение (Ahmad & Seymour, 2008). Независимо от големия брой дефиниции, мнозинството от учени са съгласни, че предприемачеството включва инвестиране на капитал за създаване на нещо иновативно, като същевременно се поема риска от възможни провали. Хората, които инвестират в създаване на стойност, се наричат „предприемачи“. Предприемачите обикновено се определят като хора, притежаващи експертни познания, които могат да обхванат различни набори от умения като технически умения и умения за адаптивност, лидерство и управление на бизнеса, творческо мислене, работа в екип и лидерски компетенции.

В днешно време в политическите и изследователските среди все повече се обръща вниманието на позицията на по-младите предприемачи (CEEDR, 2000). Не е лесно да се даде еднозначно определение за това кой е „млад предприемач“, поради различни мнения относно възрастта на младите предприемачи. Например Бернардино и Сантос приемат дефиницията на младежкото предприемачество като предприемаческа дейност, ръководена от хора на възраст 15-24 г. (Bernardino & Santos, 2020). Въпреки това, в този доклад, както в по-голямата част от научната литература и определението на Европейския съюз, терминът „млад предприемач“ се отнася до индивид на възраст 18-30 г. Младите предприемачи са хора, мотивирани да започнат предприемаческо начинание поради различни фактори, включващи

желанието сами да си бъдат шеф, да тръгнат по алтернативен път за напредък от това, което се възприема като безизходна работа, да имат повече контрол върху собствената си работа и живот, да предоставят иновативни или конкурентни продукти и услуги, да докажат, че могат да го направят, да получат допълнителен доход (Riahi, 2010). Тези причини ще бъдат допълнително разгледани по-късно.

Въпреки нарастващото внимание към младежкото предприемачество, според някои проучвания младежите са малко по-склонни от възрастните да участват в стартирането на бизнес. Данните от изследване в ЕС показват, че 4,7% от младежите (на възраст 18-30 г.) са работили активно за създаване на бизнес между 2014 г. и 2018 г., спрямо 4,0% за цялото население. Младежите обаче се сблъскват с редица основни бариери при създаването на бизнес и самостоятелната заетост.

Младежкото предприемачество по време на пандемията от Ковид-19

Въпреки общото намаляване на младежката безработица през последните години, избухването на пандемията от Ковид-19 още повече акцентира върху трудностите, пред които са изправени младите поколения при навлизането на пазара на труда в ЕС. Това е причината Европейската комисия и Европейският съвет да предприемат действия, за да подпомогнат младите хора да започнат собствен бизнес.

От 2019 г. са разработени различни европейски действия, насочени към насърчаване на потенциала на младите хора. В рамките на сътрудничеството в политиката на ЕС за младежта за 2019-2027 г. например беше представена Стратегията на ЕС за младежта.

Европейската комисия създава различни стратегии, за да помогне за възстановяването на Европа и на младите хора да излязат от ситуацията с Ковид-19. Несъмнено най-известната инициатива е Планът за възстановяване на Европа, към който принадлежи NextGenerationEU. Това е фонд от над 8 милиарда – най-големият пакет от стимули, инвестиран някога в изследвания и в младите хора, за да изгради по-екологична, по-цифрова и по-устойчива Европа. Друго действие, предприето от Европейската комисия, е Европейската програма за умения и Пакт за умения, чиято цел е да предостави на гражданите и бизнеса на ЕС инструменти за справяне с предизвикателствата, породени от зеления и цифров преход и кризата с Ковид-19. По предварителни изчисления 22 милиарда евро ще бъдат

изразходвани за подкрепа на младежката заетост чрез NextGenerationEU и бюджета на ЕС. Може да се каже, че на ниво ЕС политиките насърчават развитието на умения, обмен на добри практики, трупане на знания чрез предишен опит (както професионален, така и образователен), равен достъп до възможности и повече информираност за моделите на социално предприемачество като цяло. Накратко, предлаганата на ниво ЕС политическа рамка е насочена към общата цел, нуждите и предизвикателствата на младите социални предприемачи.

Значението на инвестирането в младите предприемачи е доказано от решаващата им роля за икономическия растеж. По време на пандемията много хора откриха колко е важно да притежават предприемачески умения и да започнат нов бизнес, за да създадат работни позиции не само за себе си, но и за своите връстници. Освен това иновациите спомагат за запазването на традиционните практики, като ги обновяват и създават нови начини за продажбата им. В допълнение, в ситуация на глобална криза младите предприемачи предпазват себе си и в повечето случаи своите служители от изключване от пазара на труда.

С други думи, предприемачеството е особено мощен инструмент за икономическо и социално развитие, който създава приходи и работни места, като същевременно овластява и подобрява индивидите и общностите. ЕС се фокусира върху насърчаването на младежкото предприемачество като инструмент за борба с младежката безработица и социалното изключване, както и за стимулиране на иновациите сред младите хора (European Union, n.d.).

Терминология

Обща предприемаческа активност на ранен етап (TEA): Най-известният индекс на GEM, представящ процента от населението на възраст 18-64 г., които са или зараждащи се предприемачи, или собственик-мениджър на нов бизнес.

Национален индекс на контекста на предприемачеството (NECI): Индексът измерва 12-те условия на предприемаческа среда, които съставляват контекста, в който се извършва предприемаческата дейност в дадена страна.

Индекс на политиките за малки и средни предприятия (МСП): Инструмент за сравнителен анализ, предназначен да оцени рамките на политиката за МСП в нововъзникващите

икономики и да наблюдава напредъка в прилагането на политиката във времето.

Глобален индекс за развитие на младежта: Индексът класира страните между 0,00 (най-ниска) и 1,00 (най-висока) точки според развитието в младежкото образование, заетостта, здравето, равенството и приобщаването, мира и сигурността и политическото и гражданското участие.

РАЗДЕЛ 2: АНАЛИЗ НА СЕГАШНОТО СЪСТОЯНИЕ В СТРАНИТЕ ПАРТНЬОРИ

Този раздел комбинира различни параметри и аспекти, за да опише ситуацията с младежкото предприемачество в страните партньори:

- **Текущото състояние на младежкото предприемачество след Ковид-19** (предоставя анализ на различни параметри и аспекти, свързани с предприемачеството, както и тези, които са се променили по време на пандемията, посочва основните фактори, които мотивират младите хора да отворят бизнес в държави партньори);
- **Държавна и частна подкрепа** (представя преглед на предоставените от правителството мерки и инструменти за подкрепа на развитието на младежкото предприемачество по време на пандемията, както и частни инициативи, които подкрепят младите предприемачи);
- **Обучение по предприемачество** (предоставя преглед на формалната образователна рамка (програми във висше образование, ПОО и др.), която подготвя младите хора да започнат предприемаческа дейност, както и инициативите за неформално образование в страните партньори).

РАЗДЕЛ 2.1: МЛАДЕЖКО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В БЪЛГАРИЯ

2.1.1. Оценяване на текущото състояние на младежкото предприемачество

Текущата статистика за младежкото предприемачество в България е оскъдна. В Националната стратегия за младежта 2020-2030 г. Министерството на младежта и спорта адресира липсата на данни за младежта и изоставя младежкото предприемачество като приоритет, който беше включен в предишната стратегия 2010-2020 г. (Министерство на младежта и спорта, 2022).

Проведеното преди пандемията от Ковид-19 проучване от Глобален предприемачески мониторинг (GEM) определи общата предприемаческа активност в ранен етап (TEA) в България като ниска. TEA се определя като предприемачество, което или се създава, или съществува от не повече от 42 месеца (Ionescu-Somers & Tarnawa, 2020). Причините за ниското ниво на предприемачество могат да бъдат свързани с лошите рамкови условия за предприемачество в България. От 10 възможни индекса (10=най-висок, 1=най-нисък) България получава 1,5 за основно училищно образование и обучение по предприемачество и само 2,5 за социални и културни норми, насърчаващи предприемаческия дух (Ionescu-Somers & Tarnawa, 2020).

Младите предприемачи са особено засегнати от недостатъчното образование и обучение и липсата на модели за подражание, които могат да следват. В интервю за Bloomberg българският професор Тодор Ялъмов заявява, че 40% от студентите във висшите училища проявяват интерес към започване на нов бизнес, но само 2–3,3% от младото население в България действително стартира ново предприятие (Маринова, 2022). Повечето предприемачески дейности се основават на необходимост, т.е. предприемачите са водени от безработица и стремеж към по-добро заплащане или не искат да отговарят пред висшестоящи (Ionescu-Somers & Tarnawa, 2020). За разлика от това, в другите държави-членки по-голямата част от младежите определят новото предизвикателство като основна мотивация за започване на бизнес (Министерство на младежта и спорта, 2011).

Бариерата за започване на нов бизнес е сравнително ниска, но към 2016 г. все още липсва единна стандартизирана стратегия в подкрепа на нови предприятия. Повечето млади предприемачи вероятно ще бъдат нови предприемачи и биха могли да се възползват от подкрепа. Ето защо новите предприятия разчитат най-вече на частния сектор и

подкрепата на инкубатори и научни паркове. Според Икономическия и социален съвет на Република България съществуват много възможности за социални иновации, които предстои да бъдат използвани. По-голямата част от социалните предприятия са неправителствени и вероятно участват в създаването на работни места или за производството на стоки от хора с увреждания, както и предоставянето на услуги за тях като подизпълнители на общини (Министерство на младежта и спорта, 2011). Въпреки това, правителствените услуги, достъпни за аутсорсинг, са ограничени и изключват първични сектори като образование, здравеопазване и социални грижи. Нарастващото търсене на устойчиво бизнес обучение в България обедини бизнес асоциациите и образователните институции в създаването на програми, които обучават в устойчиво лидерство.

Съществуват няколко успешни проекта в подкрепа на младите предприемачи в България, но те не са достатъчни за насърчаване на младежката предприемаческа култура. Все още има много какво да се направи в разпространението на информация и предоставянето на финансова подкрепа и напътствия на младите предприемачи (Министерство на младежта и спорта, 2011).

Преди пандемията България беше доста ниско в класацията по рамковите условия за предприемачество, най-вече в социалните и културни норми поради липсата на медийно представяне. Първоначално Ковид-19 не повлия драстично на икономиката. Безработицата нарастваше, но с относително ниски темпове (Ionescu-Somers & Tarnawa, 2020). Поради това и поради ниския процент на обща предприемаческа дейност на ранен етап (TEA), GEM счита безработицата за малко вероятен мотиватор за започване на ново предприятие сред младите хора. Правителството пренасочи средства с цел да задържи съществуващите служители, вместо да инвестира в нови и да насърчи предприемачеството. Според Българската стартъп асоциация стартиращите фирми са били едни от най-уязвимите по време на пандемията, но за съжаление не е била наложена конкретна държавна схема, която да е насочена конкретно към наскоро създадени предприятия. Въпреки че някои частни организации и предприятия подкрепяха уязвимите компании, плановете за растеж и иновации бяха спрени. Наложените от правителството локдауни и забрани за пътуване изолираха някои стартиращи фирми от глобалните общности и преместиха работното място и образованието в дигиталното пространство. Гъвкавите технически компетентни стартиращи фирми успяха да излязат на върха, предлагайки решения на нови проблеми и услуги за адаптиране към

ситуацията. Няколко текстилни компании пренасочиха производството си към защитни маски. Докато индустриите за услуги и доставки процъфтяваха, други сектори като туризма пострадаха значително от пандемията (Ionescu-Somers & Tarnawa, 2020).

Изпълнението на общоевропейски програми подпомогна засегнатите предприятия и задържането на служители. Друга подкрепа, която си струва да се спомене, е Фонд на фондовете, съфинансиран от Европейските структурни и инвестиционни фондове (ЕСИФ). Фонд на фондовете използва различни програми за предоставяне на финансови инструменти и подкрепа на частни и публични институции с потенциал за самостоятелна устойчивост. Техният модел за развитие на бизнеса се основава на рециклиране на заеми и безвъзмездни средства или гаранции за малки предприятия. Към момента Фонд на фондовете е подкрепил 1 681 проекта и е инвестирал 1 093 162 355 лв.

Въпреки цифровизацията на услугите и бързото развитие на информационните технологии в България, информационните източници, достъпни за младежите, остават ограничени. През 2021 г. България е на последно място (72,2) по индекса за цифровизация в ЕС и на предпоследно място по брой лица с над основни цифрови умения (Европейска комисия, 2021). Малцинства като етнически роми или млади хора, живеещи в провинцията, са изключени. Младежките информационни центрове, създадени от държавата, трябва да подобрят качеството и ефективността си, за да разширят обхвата си до общности в неравностойно положение. Те играят жизненоважна роля в региони с по-нисък достъп до интернет и цифрова грамотност.

2.1.2. Държавна и частна подкрепа

България успя сравнително бързо да се възстанови от първоначалната криза, причинена от Ковид-19, която обаче разкри фундаментални уязвимости, възпрепятстващи прогреса като цяло. Регионалните различия, намаляващото население в трудоспособна възраст и институционалните недостатъци възпрепятстват растежа и задават бизнес среда, която не благоприятства инвестициите (Европейска комисия, 2022). Правителството се съсредоточи основно върху задържането на служители и не предостави целева помощ за младежите в частност. Въпреки това много млади хора бяха обхванати от общите политики (Европейска комисия, 2022). Освен това по време на пандемията качеството на образованието беше компрометирано, което може да навреди на младежката заетост и предприемачество в бъдеще.

Правителството не определи конкретни мерки за подкрепа на младежкото предприемачество по време на пандемията. Въпреки това още от преди пандемията Националната програма за младежта (2016-2020), координирана от Министерството на младежта и спорта, включваше младежкото предприемачество като приоритет. Програмата е в съответствие с приоритетите на европейската младежка политика и се фокусира върху неформално обучение и консултиране на младежи, за да ги подготви за навлизане на пазара на труда. Тя има за цел да подобри качеството на живот на младите хора, като ги снабди с необходимите умения и знания, за да станат актив за обществото и икономиката. За да постигне това, програмата определя пет стратегически цели: 1) улесняване на достъпа до качествени услуги за специална подкрепа на пълноценното личностно и обществено развитие на младите хора в съответствие с потребностите и интересите им; 2) насърчаване на здравословния начин на живот; 3) развитие на доброволчеството сред младите хора; 4) създаване на привлекателна среда за развитие на младите хора в малките населени места и селските райони; и 5) създаване на благоприятна, насърчаваща и подкрепяща среда за качествена професионална реализация на младите хора в България.

Новата Национална програма за младежта (2021-2026) следва приоритетите, заложени в Стратегията за младежта (2021-2030). Стратегическите приоритети са 1) насърчаване на неформалното обучение; 2) насърчаване на заетостта и подкрепа за младите хора, които не учат, не работят, и не се обучават; 3) насърчаване на ангажираността, участието и овластяването на младите хора; 4) развитие и утвърждаване на младежката работа в национален мащаб; 5) свързаност, толерантност и европейска принадлежност; 6) насърчаване на здравословен и природощадящ начин на живот; 7) насърчаване на културата и творчеството сред младите. Тези приоритети обаче не предвиждат мерки за стимулиране на младежкото предприемачество през следващите години.

2.1.3. Обучение по предприемачество

През 2015 г. България прие План за действие Предприемачество 2020 – България, който следва плана на Европейската комисия за Възраждане на предприемаческия дух в Европа (Европейска комисия, 2013). Един от приоритетите, заложени в българския документ, е образованието и обучението по предприемачество, което подкрепя растежа и създаването на бизнес и въвеждането на предмета „Технологии и предприемачество“ в системите на основното и средното образование. Днес този предмет е задължителен от

1 до 9 клас и цели придобиване на умения за реагиране на иновациите и поемане на отговорност чрез изграждане на умения за инициативност и предприемчивост.

В България, системата за професионално образование и обучение (ПОО) може да бъде категоризирана като основно базирана на училището (Cedefor, 2018). Тя включва професионални гимназии, частни доставчици на ПОО, лицензирани от Националната агенция за професионално образование и обучение, и центрове за ПОО като част от висшите учебни заведения (ВУЗ). Планът за действие Предприемачество 2020 – България включва мерки за въвеждане на предприемачество в професионалните гимназии. Въпреки това България работи за модернизиране на ПОО, за да отговори на текущите нужди на пазара на труда.

Освен ако студент във ВУЗ не специализира в областта, предприемачеството се предлага като избираем предмет (Delinesheva & Jolovski, 2021, стр. 28). В момента във висшето образование се преподават 39 акредитирани програми по предприемачество в 18 университета в България (13 бакалавърски и 26 магистърски програми). Повечето от учебните програми са в областта на бизнеса и икономиката (18 програми); университетите също предлагат предприемаческо образование в социалния, технологичния, цифровия, строителния и биологичния сектор на бакалавърско и магистърско ниво. Видно е, че липсват образователни програми, посветени на предприемачеството в културните и творческите индустрии. Някои университети поддържат центрове за предприемачество и организират седмици за акселерация за студенти с иновативни идеи.

Инициативи за студенти и млади предприемачи се организират допълнително от инкубатори и акселератори. Инициативата JEREMIE Eleven и LAUNCHhub и Регионалната схема за иновации EIT на Cleantech са осигурили обучение и менторство, както и финансиране. Проектите обаче бяха улеснени от публично и европейско финансиране (Delinesheva & Jolovski, 2021). Може да се заключи, че неформалното обучение, посветено на предприемачеството, има своето място и потенциал да допълни усилията, положени във формалната образователна система.

За социалните предприятия има известна публична подкрепа под формата на схеми за безвъзмездна помощ, данъчни облекчения, субсидии, достъп до заеми и социални фондове (Delinesheva & Jolovski, 2021). По-голямата част от публичната подкрепа се предоставя от програми на ЕС като „Еразъм+“, Оперативни програми и до известна

степен от местните власти. Между 2020-2022 г. бяха започнати 43 инициативи по програми на ЕС: 3 бяха съсредоточени върху културните, 6 - върху цифровите, 11 - върху социалните и 9 - върху зелените форми на предприемачество. 9 са реализирани като Сътрудничество за иновации и обмен на добри практики, 30 проекта по Образователна мобилност на физически лица и 4 Партньорства за сътрудничество и обмен на добри практики.

По-голямата част от инициативите се изпълняват от НПО и се основават на доброволно участие. Проектите се различават по продължителност и естество, което затруднява сравнението и обработката на резултатите от данните. Някои проекти се финансират от частния сектор, който предоставя специфичен наратив, често свързан с неговите собствени продукти и услуги, което прави придобитите умения по-малко преносими в други условия.

2.1.4. Заключения

Подкрепата и обучението за младежко предприемачество в ЕС се различават значително. В България има тенденция за подобряване на условията за младежко предприемачество, но това е бавен процес. Въпреки че в основното и средното образование има малко предмети, в които се изучава предприемачество, те са недостатъчни за насърчаване на бизнес начинанията.

В по-голямата си част образованието и финансирането изглежда идват от частния сектор и често се изпълняват от НПО. Допълнителни инициативи се провеждат от НПО по различни програми на ЕС и някои местни общини. Реформите в политиките за социално осигуряване биха могли да намалят първоначалните рискове при основаването на предприятие. Няма единна стандартизирана платформа, където младите хора да получават информация, финансова подкрепа или да обменят идеи и опит със съмишленици. Създаването на такава платформа в цялата страна или дори в ЕС би насърчило младежите да се осмелят да започнат собствен бизнес.

РАЗДЕЛ 2.2.: МЛАДЕЖКО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В ГЪРЦИЯ

2.2.1. Оценяване на текущото състояние на младежкото предприемачество

През последните 10 години Гърция е една от страните в Европа, които са най-пострадали от европейските кризи. Липсата на структурна парична политика и огромният държавен дълг удавиха гръцката икономика. В допълнение, липсата на предприемаческа динамика поради несигурност и бюрократични проблеми, нестабилната фискална рамка и ограничената или неефективна работа за насърчаването и механизмите за подпомагане на предприемачеството създадоха огромна нестабилност на предприемаческо ниво в страната.

Пандемията от Ковид-19 се превърна в поредното предизвикателство за европейската общност и влоши вече съществуващите проблеми в Гърция по отношение на младежкото предприемачество и „свободата на предприемаческите инвестиции“.

Предприемачеството в Гърция винаги е показвало силна тенденция за много висок брой предприемачи „на глава от населението“ (Vasilopoulos & Tsitsakis, 2020). Много от тези компании обаче са били гарантирани, непродуктивни и фокусирани върху сектори, ориентирани към потреблението, с нисък потенциал за растеж, тъй като предприемачеството постоянно се свързва с корупция и обикновено се възпрепятства от държавна бюрокрация и нередовност.

Според Глобалния доклад на GEM за 2019/2020 г., въпреки горепосочените факти, преди пандемията от Ковид-19 почти 50% от анкетираните са посочили, че е лесно да се започне предприемаческа дейност в Гърция, независимо че Гърция е оценена с 4,1 от 10 по индекса NACI. Проучването преди Ковид-19 обаче показва, че общият процент на предприемаческа активност в ранен етап (TEA) е бил под 10%. Що се отнася до мотивацията за стартиране на бизнес инициативи в Гърция, „Мотивация за изкарване на прехраната, защото работните места са оскъдни“ е на върха на приоритетите (около 50%). Заслужава да се отбележи, че повечето дейности на TEA се основават от млади хора, които принадлежат към възрастовата категория 18-24 (почти 15%) (Bosma, et al., 2020).

Понастоящем младежкото предприемачество е добре установено в Гърция, като много действия се изпълняват чрез инициативата за младежка заетост, неправителствени организации, университетски дейности, международни действия и инкубатори за

стартиращи предприятия, наред с други. Нарастващата динамика и появата на нови инструменти за финансиране стимулират новото предприемачество и самостоятелната заетост, въпреки неблагоприятното данъчно третиране. Пандемията значително попречи на предприемаческите намерения на младите гърци. Тя промени характеристиките и качеството на създавания бизнес с адаптиране на решенията и възможностите според създадените нови нужди. Следователно най-голям акцент се постави върху рециклирането на бизнес начинания, фокусирани върху търговските сектори (кетъринг и търговия на дребно) или малки кафенета, магазини за скара сувлаки, с фокус върху бизнеса със семейна структура, тъй като те изискват по-малко финансови усилия, бюрократични и други свързани рискове. В сравнение с Европа се наблюдава значителният ръст на стартиращи фирми, създадени от млади хора в Гърция. Според доклада на фондацията в сътрудничество с EIT Digital, този аспект въпреки всичко е напреднал, създавайки екосистема на стартиращи бизнеси. Това се дължи на колапса на много традиционни бизнеси в страната, оставяйки много гърци, предприемачи или самостоятелно заети лица да търсят нови възможности за работа, които обърнаха технологичните промени, катализираха все повече международни пазари и предоставиха множество нови възможности за младите хора (Kalavros-Gousiou, 2021). Последното проучване, проведено от DIANEosis, публикувано през януари 2022 г., отбелязва, че огромното мнозинство (80%) са мъже и това неравенство съществува и в други сектори на младежкото предприемачество. По отношение на възрастта основателите на стартиращи фирми са млади, 90% са най-много на 44 години, докато 50% са под 34 години (Georgakopoulos, 2022).

Ситуацията, която трябва да се разреши в Гърция, е свързана с пропуските в наличната информацията и данните относно младежкото предприемачество. Има инициативи, бизнеси или стартиращи фирми, създадени от млади хора предимно в зеления и социалния сектор, но няма филтър за информацията. Няма институционални, частни или правителствени бази от данни по отношение на количеството, включените сектори, възрастта на основателите или групата основатели, пола, статуса или типологията на компанията, списък на създадените проектни инициативи или начинания на година и др.

Пандемията доведе до няколко структурни промени, независимо дали са икономически, културни или социални, както и промени в тенденциите и поведенията. Един от важните параметри е свързан с изтичането на мозъци сред младежката група, тъй като все повече млади хора завършват университетското си образование и търсят възможности за работа

или обучение в други страни и в крайна сметка не се връщат. Гърция е сред страните от Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) с най-лоши резултати по отношение на професията на завършилите висше образование (Eurofound, 2022). Това ни води до нива на безработица, които са средно 12,6% през 2020 г., в сравнение с 12,9% през март 2022 г., като нивото на безработица е по-високо сред жените, с разлика от 6,1% между двете, и мъжете, 10,2%, за същия период. Безработицата засега, въпреки програмите за преструктуриране на работни места, далеч не намира своята стабилност. Следвайки данните от countryeconomy.com, младежката безработица под 25 години е 29,5% през 2022 г. Кризата обаче се отрази положително на някои предприемачи. Например, доведе до възможности за ефективен отговор на последиците от пандемията чрез адаптиране или преоткриване на бизнес модели, както и приемане на нови (Kucketz & Brändle, 2022). С този висок процент на безработица някои активни млади хора инвестираха в самостоятелна заетост, възползвайки се от растежа на цифровата сфера, моделът на дистанционна работа, който стана част от живота на много млади хора, и други цифрови решения като електронната търговия. В обобщение, характеристиките на доминиращите сектори в ситуацията след Ковид-19, що се отнася до аспекта на младежкото предприемачество, са цифровизация и автоматизация, зелена енергия, научни знания и опит, репатриране на международно производство в по-безопасни региони, но също така и необходимостта от укрепване на енергийния сектор чрез инвестиране в зелена енергия, подходящи съоръжения за съхранение и мрежи. Положителният икономически импулс, пренесен от 2021 г. към 2022 г., важните инструменти на ЕС за финансиране, които се явяват като възможност за младежко предприемачество, политическата воля за прилагане на реформи, и преди всичко зрелостта на обществото, способността му да разбира новата среда и да приема структурни промени, са фактори, които спомагат за превръщането на кризата във възможности, позволявайки на страната да преодолее веднъж завинаги присъщите си слабости, да се трансформира в модерна икономика и да повиши своята адаптивност и устойчивост към силно несигурната международна среда.

В Гърция една от категориите, които набират сила сред младите хора е самостоятелната заетост. Поради безработицата, те решават да търсят решения, като в крайна сметка създават бизнес, за да се издържат, водени от нуждата да печелят пари. От друга страна, младите хора, които не са безработни, често са мотивирани от по-голяма независимост или шанс да си станат шефове. Въпреки това, с ерата на цифровата трансформация и

възможностите за социално предприемачество в Гърция, имаше и такива, които намират възможност на пазара, като се движат напред индивидуално, чрез партньорство или сдружаване, създавайки стартиращи фирми или неправителствени организации.

За да обобщим настоящия предприемачески климат в Гърция, според Глобания доклад 2021/2022 на GEM, младите хора (18-34 години) са създали повече предприемачески дейности, отколкото по-възрастната група. Както и в проучванията преди Ковид-19, основната мотивация за започване на бизнес е липсата на работни места, която в сравнение с резултатите през 2020 г. (50%) нараства до 60%. Заслужава да се отбележи, че според индекса NECI Гърция е оценена с 4,4 от 10, което в сравнение с предишните данни е подобрено с 0,3 точки (Hill, et al., 2022).

2.2.2. Държавна и частна подкрепа

Правителството приложи поредица от мерки за спешна подкрепа, за да помогне предприемачите и самостоятелно заетите лица по време на кризата Ковид-19 в Гърция. Подкрепата за младите предприемачи, предприятията и самостоятелно заетите лица включва суспендиране на данъците и социалноосигурителните вноски (без ДДС) за предприятия, които са спрели дейността си, самостоятелно заетите лица и предприятията, работещи в най-силно засегнатите сектори.

Една от инициативите, предприети от гръцкото правителство през 2020 г., насочена към изграждане на силна екосистема, благоприятна за растежа на стартиращи фирми и подкрепа за млади предприемачи, е Elevate Greece. Инициативата идва с цифрова платформа, в която се регистрират гръцки стартиращи фирми и имат достъп до ползите, предлагани от правителството, които включват раздаване на национални награди за млади предприемачи „Elevate Greece“, парични награди, консултации и други придобивки.

Под егидата на гръцкото Министерство на труда и социалните въпроси, STARTAB (предприемаческа програма, реализирана от Corallia с подкрепата на Prince's Trust International) предлага безплатно наставничество, консултации и други услуги на млади хора на възраст 18-35 г. Младите хора имаха възможност да развият своите бизнес идеи чрез специализиран семинар и след това да посетят безплатен 4-дневен интерактивен курс по предприемачество, където изследват практическата страна на стартирането и управлението на бизнес и решават дали самостоятелната заетост е подходяща за тях.

След курса участниците, които желаят да продължат, получават наставничество за период до 12 месеца, за да разработят, проектират и тестват своята бизнес идея и след това да развият своя бизнес план. Тези, които са готови да започнат своя бизнес, могат да представят своя бизнес план на Групата за стартиране на бизнес, екип от бизнес консултанти, които оценяват осъществимостта на техния бизнес план. Накрая, участниците, които достигнат този етап, имат възможност да получат бизнес наставничество за още 12 месеца, за да разширят бизнеса си. На участниците, които не продължават с развитието на бизнес идея, им се предоставя възможност да посещават семинари, насочени към развитие на професионалната им кариера и интегрирането им на пазара на труда.

За да улесни достъпа до правна и регулаторна информация за стартиране на бизнес, гръцкото правителство създаде онлайн платформата Start-up Greece, която има за цел да подкрепи нови предприемачи. Start-up Greece е пространство за информация, работа в мрежа и сътрудничество, подкрепяно от Министерството на развитието и правителството, в сътрудничество с общностите на младите предприемачи. То предоставя на предприемачите информацията, необходима за започване на техния бизнес (напр. възможности за финансиране, правна рамка) и поддържа мрежи за обединяване на хора, идеи, компании и университети с цел проучване на партньорства и инвестиционни възможности.

Много от мерките, предприети от правителството, бяха осъществени през неправителствени организации, частни субекти, които вече съществуваха преди Ковид-19, но с пандемията видяха възможност за създаване на действия с цел намиране на решения на кризата, като се фокусират върху младежкото предприемачество, стартиращи фирми, задържане на таланти, изграждане на капацитет и обучение, научноизследователска и развойна дейност, както и финансови решения. В допълнение, външните партньорства с частни компании и правителствени субекти от други страни от ЕС и САЩ, сътрудничеството с програмите на Европейската комисия и насърчаването на същите чрез програма „Еразъм+“ набират сила чрез различните действия на гръцката предприемаческа екосистема, създавайки решения и възможности за млади предприемачи.

2.2.3. Обучение по предприемачество

Нарастващото ниво на безработица в Гърция направи необходимостта от ПОО да стане фундаментална и част от една от политическите стратегии за борба с безработицата. Има нужда от подготовка на професионалисти в определени области и с развитието на европейските стандарти HQF и EQF, Националната организация за сертифициране на квалификации и професионално ориентиране е основният ръководен орган на националната мрежа за учене през целия живот в Гърция. Както вече беше споменато, развитието на ПОО е политическа задача, насочена към създаване на условия за добра пригодност за заетост, структури и мерки.

Това включва теми като:

- Съгласуване на потребностите на пазара на труда и образованието;
- Реализация на ученето през целия живот през активното обучение и трудов живот;
- Навременно разпознаване на промените в света на труда, например чрез цифровизация, глобализация, автоматизация и картографиране в ПОО;
- Мрежи на учебни области;
- Насърчаване на стартиращ бизнес;
- Повишаване ефективността и качеството на системите за образование и обучение;
- Намаляване на безработицата;
- Осигуряване на равен достъп до ПОО за различните групи хора;
- Обучение по предприемачество;
- Насърчаване на междукултурния диалог;
- Бизнес образование.

По този начин Атинският институт за учене през целия живот разполага с проекта „ENTREPVET – Практики на предприемачеството в ПОО“, насочен към овластяване на млади хора на възраст 16-29 г., които се намират или са изложени на риск да останат без работа, чрез образование и обучение за намаляване на техния брой. Този проект, със съвместно създадена програма за обучение по предприемачество, която подобрява цифровите и предприемачески умения, отговаряйки на изискванията, предизвикани от Ковид-19, с иновативен, мотивационен и предприемачески пакет, базиран на набори от цифрови и предприемачески умения, се предоставят на учители, преподаватели,

обучители по ПОО и персонал, работещ с млади хора. По този начин се позволява на младите хора да придобият умения за започване на предприемаческа дейност.

В допълнение към горното, има няколко инициативи, изпълнявани от НПО, както самостоятелни така и в рамките на програма „Еразъм+“. В частния сектор те са с по-голям фокус върху подготовката на млади хора в областта на предприемачеството и са насочени предимно към стартиращи фирми. Важно е да се спомене, че и двата сектора, социалният и бизнесът, си сътрудничат с гръцкото правителство за подобряване на образователната система по отношение на младежкото предприемачество, било то формално, самостоятелно или неформално обучение.

Някои знакови инициативи:

- Лятна програма за младежко предприемачество – Икономически университет в Атина
- Лятното училище за младежко предприемачество YES има за цел да даде на обучаемите възможност да проследят как работи една компания, както и общ поглед върху света на бизнеса.
- Платформа за електронно обучение Entangle Project
- Обръща внимание на предприемачество в (средните) професионални образователни институции;
- Проектът има иновативен практически подход за стимулиране на предприемачеството сред учениците в институциите за ПОО, като предоставя на техните учители инструменти и материали, за да обучават, вдъхновяват и мотивират своите ученици, за да могат да преследват предприемаческа кариера.
- EURECA-PRO, Пролетен срок 2022 г.
- ONLINE обучителен курс по иновации и предприемачество
- 14 лекции, изнесени от водещи преподаватели и изследователи от седем европейски университета от шест държави;
- Основи на бизнеса; Предприемачество – Превръщане на идеи в бизнес концепции; Иновации; Управление и финанси.
- Британски съвет в Гърция
- Състезание по житейски умения: Развитие на социални предприемачи

- Програмата за житейски умения се състои от онлайн обучения за учители и поредица от шест едночасови семинара за ученици в училища и институции за ПОО.

2.2.4. Заключения

Въпреки че Гърция е една от най-засегнатите европейски страни от финансовата криза през 2009 г., както и от Ковид-19, предизвикателствата донесоха много нови възможности в контекста на предприемачеството. Това доведе до възраждането на гръцкото предприемачество чрез създаването на относително стабилна стартираща екосистема и младите гърци изглежда имат силен предприемачески дух.

Въпреки че са предприети доста действия, инициирани от държавата, както и чрез различни неправителствени и частни организации, младите хора в Гърция не са добре информирани за съществуващите инициативи, което ги кара да не реализират своите бизнес идеи.

Освен това данъчните разпоредби и бюрокрацията в страната, както и лошото предприемаческо образование са основните пречки пред насърчаването на младежкото предприемачество. Те могат да се преборят чрез по-добро популяризиране на съществуващи инициативи за неформално обучение, както и чрез вече установени обществени инструменти за младите предприемачи.

РАЗДЕЛ 2.3.: МЛАДЕЖКО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В ИТАЛИЯ

2.3.1. Оценяване на текущото състояние на младежкото предприемачество

Според проучването предхождащо Ковид-19, проведено от GEM, общата предприемаческа активност на ранен етап (TEA) е била най-ниската в Европа (с по-малко от 4% от възрастните, които започват или управляват нов бизнес). Това може да се дължи на факта, че според същото проучване по-малко от 30% от пълнолетните в Италия са съгласни, че рядко виждат възможности за бизнес. Освен това, доклад от проучването показва, че голяма част от възрастните са съгласни, че дори когато забележат възможност за предприемачество, те рядко я използват в Италия. Що се отнася до мотивацията за започване на нова бизнес дейност, мотивът „да се изгради голямо богатство или много висок доход“ е най-популярен в Италия – повече от 90% го посочват като основна мотивация, докато „Мотивацията да направиш промяна в света” е посочено само от около 10% от отговорилите. Освен това 90% от новите предприемачи посочват липсата на възможности за работа като причина да започнат своите бизнес инициативи.

Според доклада на Istat „Situazione e prospettive delle imprese dopo l’emergenza sanitaria COVID-19“ италианският пазар е повлиян от силно чувство на несигурност. Една от най-важните последици от кризата с Ковид-19 е, че от 30 000 предприятия, декларирани като затворени по време на пандемията, 12 000 нямат намерение да отварят отново (Istat, 2022). Четейки последния доклад на Unioncamere, предприемаческите дейности на хора под 35 години в Италия се равняват на 500.000 (Italia Online, 2022), което е 8,7% от целия италиански пазар на предприятия. Същият доклад разкрива, че през последните 5 години предприемаческите дейности, водени от млади хора, са намалели с 87.000 единици. Единственият регион, който е нараснал в тази статистика, е Трентино Алто Адидже: +2,4% през последните пет години. През октомври 2021 г. в Италия 67 940 души са работили за иновативни стартиращи компании. От друга страна, според италианското Министерство на икономическото развитие, младите предприемачи (под 35 години) предпочитат да инвестират в иновативни стартиращи компании. Това поле нарасна с 3,3% през последното тримесечие на 2021 г. и представляваше 18,5% от целия пазар. По-конкретно, 75,2% от тези дейности предоставят услуги на други компании (особено в цифровата област), 16,4% работят в производството, а 3,1% са търговски предприятия. Иновативните стартиращи фирми са разпределени неравномерно в Италия: повечето от

тях са в Ломбардия (26,8%), Лацио (11,6%), Кампания (8,9%) и Венето (7,9%). Зелената икономика също е развиваща се сфера поради интереса, който предизвиква у младите предприемачи. Инвеститорите в тази област са 47% и обикновено разработват производствени модели с ниско въздействие върху околната среда.

Най-важният параметър, който се промени по време на пандемията, може да бъде обобщен с нов социален феномен, който засегна италианския пазар на труда: така наречената „голяма оставка“. Хората на възраст 26-35 г. (70% от извадката от данни) напускат работата си, за да намерят по-добри икономически условия и преди всичко по-добър баланс между професионалния и личния живот (Rusconi, 2022). Този проблем е ново предизвикателство за италианските предприятия: те се опитват да задържат най-добрите таланти и да намерят нови. В Италия това явление има отличителна черта: за младите хора с по-малко опит беше по-трудно да намерят достойни възможности за работа, тъй като по време на пандемията италианските компании предпочитаха обучен персонал със специфични умения. „Голямата оставка“ също е глобален феномен: доклад на Randstad (Morsa, 2022) в 34 държави подчертава, че 56% от младите хора – наречени „Z поколението“ (на възраст 18-24 г.) и „милениалите“ (на възраст 25-35 г.) – биха напуснали работата си в случай на неприемлив баланс между работа и личен живот. Според мнението на 75% от анкетираните достойната работа е много важна част от човешкия живот.

Поради пандемията младите работници започнаха задълбочено обмисляне на своите приоритети, като се фокусираха върху благосъстоянието и ценностите. Как работодателите да се справят с „голямата оставка“? Осигуряването на баланс между професионалния и личния живот и благополучието на работното място трябва да бъде в горната част на списъка с приоритети на италианските компании, така че талантливите и опитни млади хора да се почувстват ангажирани в компанията и да видят възможностите за професионалното си израстване.

Друга интересна промяна по време на пандемията е свързана с мотивацията на младите хора да започнат бизнес инициатива в Италия. Стремежът да бъдеш носител на промяната през последните години доведе до увеличаване на новите социални предприятия (Bandinelli, 2015). Както бе споменато по-горе, преди Ковид-19 само около 10% от отговорилите посочиха мотивацията „да променят света“ като основна за

започване на бизнес инициатива. Според доклада на GEM от 2021/2022 г. същата мотивация е посочена като важна от над 20% от анкетираните.

Въпреки че според доклада на GEM от 2021/2022 г. само 16,6% от респондентите са съгласни с твърдението, че е лесно да се започне бизнес в Италия, през 2021 г. нивото на TEA в Италия се повиши до 4,8% (Hill, et al., 2022).

2.3.2. Държавна и частна подкрепа

Съществуват различни инициативи и инструменти за подкрепа и насърчаване на младежкото предприемачество както на национално, така и на регионално ниво. На национално ниво субектът, отговорен за насърчаване на развитието на предприемачеството, е Министерството на икономическото развитие. Министерството е посветило специална интернет страница на темата за достъпността на финансите (Ministry of Economic Development, 2021).

От друга страна, изпълнител на инструментите за насърчаване на предприемачество е Invitalia, публично-частна агенция, която управлява достъпа до кредитни инструменти от името на министерството. По-точно Invitalia е Националната агенция за вътрешни инвестиции и икономическо развитие. Тя е собственост на италианското Министерство на икономиката. Invitalia се стреми да стимулира икономическия растеж на Италия, като се фокусира върху стратегически сектори за развитие и заетост. Ангажира се със съживяването на кризисни зони и работи главно в Южна Италия. Invitalia управлява всички национални стимули, които насърчават създаването на нови компании и иновативни стартиращи предприятия. Тя подкрепя създаването на малки до големи проекти, насочени към предприемачи с конкретни планове за развитие, особено в иновативни сектори и тези с висока добавена стойност.

Най-важните инициативи за младежкото предприемачество са:

- Resto al sud: подкрепя създаването и развитието на нови предприемачески дейности и такива на свободна практика в Абруцо, Базиликата, Калабрия, Кампания, Молизе, Пулия, Сардиния и Сицилия (най-угнетените региони в Италия);
- Cultura Crea 2.0: подкрепя създаването и растежа на нестопански предприятия и инициативи в секторите на туризма и културата;
- Fondo imprese creative: финансира проекти в културния и творчески сектор;

- Nuovo self-employment: финансира с безлихвени заеми до 50 000 евро стартирането на малки бизнес инициативи, промотирани от младите хора, които не учат, не работят, и не се обучават, неактивни жени и дългосрочно безработни в цялата страна.

Правителството не създаде нови инструменти за насърчаване на младежкото предприемачество във връзка с кризата от Ковид-19, но запази съществуващите инструменти. Всички тези мерки трябва да бъдат подсилени с Националния план за възстановяване и устойчивост, според който ще бъдат отпуснати 200 милиона евро за инициативата ON - Oltre Nuove imprese a tasso zero и Smart & Starts Italia.

ON е поощрение за млади хора и жени, които желаят да станат предприемачи. Стимулите са валидни в цялата страна и предоставят комбинация от безлихвени заеми и безвъзмездна помощ за предприемачески проекти с разходи до 3 милиона евро, които могат да покрият до 90% от общите допустими разходи.

Smart & Start Italia е инструментът, който подпомага създаването и растежа на иновативни стартиращи фирми.

Въпреки че в Националния план за възстановяване и устойчивост няма мисия, специално посветена на младите хора, се счита, че няколко мерки, принадлежащи към различни мисии, имат потенциално положително въздействие конкретно върху тях.

Има 18 мерки - от общо 226, които биха могли да повлияят положително върху заетостта на жителите на възраст 15-29 г. По отношение на темата за младежкото предприемачество, Мисия 1: Мярка 4.2: Интегрирани фондове за конкурентоспособността на туристическите предприятия и Мисия 4: Мярка 3.2: Финансиране на стартиращи предприятия трябва да създадат положително въздействие.

За да се улесни достъпът до програмата по Националния план за възстановяване и устойчивост, е създадена специална платформа: Italia Domani. Инвестициите и реформите, включени в Italia Domani, ще направят страната по-териториално сплотена, с по-динамичен пазар на труда и без дискриминация по пол и възраст. Italia Domani е част от Next Generation EU, проект за икономическо възстановяване, посветен на държавите-членки. Италия интегрира Националния план за възстановяване и устойчивост с Допълнителен фонд, с дарение от допълнителни ресурси в размер на 30,6 милиарда евро.

Има два основни инструмента за насърчаване на младежкото предприемачество в региона на Пулия:

- Програма PIN е инициативата, насочена към млади хора, които възнамеряват да реализират иновативни бизнес проекти с висок потенциал за местно развитие. Мярката е насочена към неформални групи от поне двама млади жители на Пулия на възраст 18-35 г.
- Програмата NIDI е фондът, чрез който регион Пулия подкрепя, с Фонд „Изгубен“ и възстановими заеми, хора, които са загубили работата си, млади хора и жени, които искат да създадат свързани професионални студиа или микропредприятия.

2.3.3. Обучение по предприемачество

Предприемаческите знания в Италия са на много ниско ниво, особено в южната част на страната. Много нови дейности не могат да останат на пазара поради трагична липса на умения и опит. „Стратегическото изместване“ е феномен, който засегна много компании по време на пандемията. Италианските предприемачи имат слаби умения по планиране и тази културен пропуск нанася вреди на целия пазар. Това е основната причина за затварянето на 12 000 бизнеса след пандемията, според Istat (Istat, 2022).

Въпреки че образованието по предприемачество е ниско в Италия, има много частни организации, предлагащи иновативни проекти за стимулиране на предприемачески нагласи. Много от тези организации подписаха партньорства с Министерството на образованието, университета и научните изследвания.

Някои от най-важните инициативи, насърчаващи младежкото предприемачество са:

- Impresa in azione: е инициатива на Junior Achievement Italia и образователна програма по предприемачество, предназначена за ученици от гимназията. Приобщаващите класове действат като мини предприятия с образователна цел и се грижат за тяхното управление от концептуалната идея до пускането ѝ на пазара. Този процес предлага опит за професионализиране в близък контакт с компании и външния свят. Impresa in Azione е насочена към ученици на възраст 16-19 г. от последните 3 години в гимназията в цяла Италия.

- EntreComp Italia: е проект, създаден от Materahub, насочен към повишаване на информираността на италианската система за образование и обучение относно

използването на Европейската рамка за предприемачески умения. EntrecompItalia създаде нови инструменти за стартиращи фирми в подкрепа на обучението по предприемачество.

- Alternanza scuola-lavoro: съгласно закон № 107/2015, италианските ученици на възраст 16-19 г. трябва да тестват своите компетенции чрез практически опит. Alternanza има за цел да бъде място за срещи между училищата и бизнеса. Благодарение на ad hoc уебсайт, разработен от Camere di Commercio, учениците могат да кандидатстват за период на заетост (етап) в предприятие. Може да се разглежда като първи подход към индивидуалните умения и предприемаческата нагласа.

2.3.4. Заключения

Поради културните и географски различия в Италия е трудно да се определи текущото състояние на младежкото предприемачество, което да се отнася за цялата страна. Въпреки това, пандемията оказа голямо въздействие върху предприемаческите дейности: както се анализира в този доклад, много компании срещат трудности да останат на пазара, както и много предприемачески предприятия, които не намериха възможности да работят, бяха принудени да затворят.

По време на пандемията италианското правителство се съсредоточи върху подкрепата на съществуващи компании, за да оцелеят по време на локдауните, но малко или никаква подкрепа не беше предоставена на младите предприемачи. Основните финансови ресурси по време на пандемията бяха насочени към индустрията за обществено хранене, както и към подкрепа на хора с нестабилни икономически и здравословни условия. Тези фактори могат да се определят като основна причина, поради която младежкото предприемачество беше пренебрегнато и неподкрепено от правителството през последните няколко години.

Въпреки че младите италианци могат да бъдат определени като хора със силни предприемачески намерения, липсва подкрепа за основаването на техните бизнес инициативи. Италия се нарежда на 16-то място сред 28 европейски страни според Глобалния индекс за младежко развитие, което означава, че младите италианци имат по-малко възможности за обучение и работа и са най-засегнати от абсолютна бедност. Нивото на обучение по предприемачество в Италия е ниско – няма специфични

програми за насърчаване на предприемаческото мислене или за придобиване на теоретични знания по темата.

Въпреки това, чрез прилагане на различни реформи в политиките, италианското правителство има за цел да създаде положително въздействие върху младите хора, както и да насърчи предприемачеството сред младежите в страната (Open Polis, 2022).

РАЗДЕЛ 2.4.: МЛАДЕЖКО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В СЕВЕРНА МАКЕДОНИЯ

2.4.1. Оценяване на текущото състояние на младежкото предприемачество

След установяването на своята независимост през 1991 г. Република Македония потисна предприемаческите намерения и цялостната бизнес атмосфера в страната, като се поучи от миналия комунистически опит. Днес страната няма същите възгледи, напротив, тя се стреми към повишаване на значението на малкия бизнес, осъзнавайки неговия принос за общия икономически растеж.

Република Северна Македония е в продължителен икономически преход, който е съпроводен с огромни предизвикателства при насърчаването на по-младите поколения да работят самостоятелно или да създават предприемачески начинания. Дори в по-развитите страни правителствата и други съответни институции се изправят пред предизвикателната задача да вдъхновяват предприемачеството сред по-младото население. Независимо от десетилетията на активни мерки, които ЕС прилага за насърчаване на предприемаческия дух, икономическата активност сред по-младото население продължава да е ниска (Tomovska-Misoska, Dimitrova, & Mrsik, 2016).

Въпреки това, според проучването на GEM предхождащо Ковид-19, повече от 50% от анкетираните са съгласни с твърдението, че има добри възможности за започване на бизнес в Северна Македония, а близо 40% посочват, че е лесно да се започне нова бизнес инициатива в страната (Bosma, et al., 2020). Въпреки това, същото проучване показва, че предприемаческата активност на ранен етап (TEA) в Северна Македония в периода преди Ковид-19 е била ниска и е достигала едва около 5%. По отношение на мотивацията за започване на нова предприемаческа дейност, повече от 80% от респондентите посочват „Мотивация за изкарване на прехраната, защото работните места са оскъдни“, което е основната причина сред всички анализирани в доклада на GEM.

Ковид-19 предизвика значително забавяне на приходите, рентабилността, инвестициите, капитала, заетостта и растежа на заплатите. Ръстовете на приходите, печалбата и инвестициите се забавят съответно с 8,9%, 6,6% и 9,6% в сравнение с историческите им ръстове. Такива спадове са ясно свързани с намаляващото търсене и локдауна през пролетта на 2020 г., докато спадът в растежа на инвестициите е отражение на позицията на „изчакване, за да видим“, която фирмите заеха на фона на негативния шок.

В Северна Македония се наблюдава голям спад в растежа на капитала, докато не се ускорява растежа на дълга. Тези данни сочат, че износителите са се рационализирали, като са намалили дългосрочните си инвестиции, забавяйки растежа на капитала, за да издържат на пандемичния шок и са запазили темповете на растеж на дълга си на техните исторически нива (Srbinoski, Petreski, & Petreski, 2022). Тъй като износителите бяха големи работодатели на пазара на труда в миналото, със средно 17,6% годишен ръст на заетостта, пандемията сериозно засегна ръста на заетостта и заплатите, но темповете никога не достигнаха отрицателен растеж. Износителите очакват значително възстановяване на темповете на растеж на приходите, рентабилността, инвестициите и капитала през следващата година, докато темповете на растеж на дълга, заетостта и заплатите вероятно ще останат на пандемичните си нива. Въпреки това, очакваният отскок не е пълен, т.е. не се очаква да достигне нивото преди пандемията, което е артикулация на високата несигурност, която фирмите са изпитвали по време на проучването (Srbinoski, Petreski, & Petreski, 2022, стр. 11). Подобно колебание е допълнително отразено в очакванията за работни места и заплати без растеж за 2021 г.

По отношение на параметрите, които са се променили по време на пандемията, според предварителните данни на Държавната статистическа служба, броят на активните стопански субекти в Северна Македония през 2021 г. е 72 922 и в сравнение с 2020 г. е намалял с 0,2% (Krsteva, 2022). Интересно е да се подчертае, че нивото на младежката безработица през 2021 г. е намаляло с 2,77% в сравнение с 2020 г. и е достигнало 34,12%, което е по-малко от нивото преди пандемията (35,52% през 2019 г.) (Macrotrends, 2022). Има обаче ограничени статистически данни за сравнение на състоянието на младежкото предприемачество в страната преди и след пандемията от Ковид-19.

2.4.2. Държавна и частна подкрепа

За да смекчи ефектите от локдауна, правителството на Северна Македония въведе мерки в четири последователни пакета. Тъй като в световен мащаб мерките са приблизително разделени на подпомагане на доходите, икономически стимули и други. Мерките за икономическо стимулиране включваха намаляване на лихвените проценти, разсрочено плащане на данъчни аванси от компаниите, няколко пакета заеми за развитие с нулева или субсидирана лихва и други.

Други мерки включват намаляване наполовина на наемите за държавни апартаменти, намаляване наполовина на наказателните лихви при плащане на публични задължения,

както и улеснено от държавата препрограмиране на потребителските кредити, като се гарантира, че главницата не се изплаща през кризисните месеци. Мерките за подпомагане на доходите, насочени към предотвратяване на лицата да изпаднат в безработица и/или да се изправят пред сериозни загуби на доходи, могат грубо да бъдат разделени на три групи (Patreski, 2021).

През декември 2020 г. Скопие беше домакин на Международния форум за творческо и културно предприемачество. Целта на форума беше популяризиране на творческото предприемачество, обучение за управление на творчески предприятия чрез интерактивни работилници, както и предоставяне на възможности за работа в мрежа на участниците. Форумът беше планиран да привлече интереса на политиците и други ключови заинтересовани страни за предоставяне на ресурси и инвестиране в политики и фондове, които могат да стимулират младите хора да работят в културните и творческите индустрии, да създават мрежи и по този начин да обединяват своите ресурси и таланти, което би довело за прилагане на модела на творческото предприемачество.

2.4.3. Обучение по предприемачество

Концепцията за предприемачество става много важна в образователната система. През 2014 г. Министерството на образованието и науката прие Стратегията за обучение по предприемачество на Македония 2014-2020 г. (European Training Foundation, 2014). Целта на стратегията е да превърне Северна Македония в страна с високо развита предприемаческа култура и дух, който вдъхновява всички. Стратегията има за цел да въведе обучението по предприемачество във формалното и неформалното образование. Въпреки че младите хора не са изрично посочени като бенефициенти, те очевидно са основната целева група за изпълнение на стратегията.

Стратегията отчита значението на обучението по предприемачество за развитието на креативността сред младите хора. Една от целите му е да улесни развитието на свободни, отворени, независими и проактивни млади поколения, които могат да изследват и изразят своя предприемачески потенциал. Стратегията приема, че предприемаческите умения могат да подкрепят младите хора в областта на творческите индустрии. След изтичане на срока на действие на тази стратегия няма изготвена такава за периода след 2020 г. и до момента няма информация дали и кога ще бъде представена нова стратегия.

В Северна Македония има широка подкрепа за обучението по предприемачество, която непрекъснато нараства в политическите и образователните среди. Приемането на стратегията за обучение по предприемачество през 2014 г. беше значима стъпка напред за страната. Стратегията включва амбициозен план от ангажименти и пътни карти за постигане на предизвикателните цели, поставени като основа за създаване на предприемаческо общество.

Следвайки стратегията, приложена от специализирани членове на междуведомствената група, представена в Националното партньорство за обучение по предприемачество, както и от други заинтересовани страни, има многобройни действия, които вече са предприети за развитието на обучението и образованието по предприемачество в страната.

Нивото на безработица в Северна Македония е високо. Безработицата е особено голяма сред младите хора, населението в селските райони, етническите малцинства и хората с по-ниско образование, така че едно от основните предизвикателства пред Северна Македония е създаването на заетост. Тези предизвикателства могат да бъдат преодолени само чрез създаване на нови работни места, което ще окаже голямо влияние върху повишената предприемаческа активност на всички граждани. Във връзка с този висок процент на безработица в страната, много институции трябва да бъдат взети предвид при създаването на политики, свързани с предприемачеството, иновациите, повишаването на конкурентоспособността и развитието на образователната система, за да посрещнат бъдещите предизвикателства. По-конкретно, необходимостта от подобрения в процеса на обучение по предприемачество беше установена.

През 2014 г. в Република Македония, с подкрепата на Европейската фондация за обучение, която е агенция на ЕС и помага на страните в преход и развитие да използват потенциала на човешкия капитал чрез реформи в образователните системи, обучението и пазара на труда в контекста на външната политика на ЕС, е изготвена Стратегията за обучение по предприемачество в Република Македония 2014-2020.

Очаква се изпълнението на тази стратегия да отстрани недостатъците отчетени в последния доклад за Индекса на политиката за МСП за 2012 г., по-специално чрез установяване на систематични връзки между формалното образование и по-задълбочено интегриране на регионалния опит и най-добри практики (чрез Центъра за Югоизточна Европа за обучение по предприемачество – SEECEL, неправителствена организация) в

реформи на формалната образователна система. От друга страна, сътрудничеството между формалното и неформалното образование и бизнес сектора ще даде възможност за включване на реалните нужди от предприемачески умения в самата образователна система.

2.4.4. Заключения

По отношение на младежкото предприемачество в Северна Македония има различни фактори и аспекти, които трябва да бъдат развити, за да се насърчат предприемаческите нагласи и образование.

На първо място, има огромна празнина в образователната система по отношение на предприемачеството, икономическите и финансовите теми. Освен това, въпреки че младите хора в Република Северна Македония могат да бъдат определени като тези със силни предприемачески намерения, неблагоприятният предприемачески климат в страната води до изтичане на мозъци, когато талантливи младежи решават да напуснат страната, за да намерят по-добър живот и условия за работа.

РАЗДЕЛ 2.5.: МЛАДЕЖКО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В ПОЛША

2.5.1. Оценяване на текущото състояние на младежкото предприемачество

Според Полската агенция за развитие на предприятията (Tarnawa, 2021), предприемаческият дух се възприема от 15% от населението. Това означава, че около 700 000 души управляват „нов“ бизнес, докато 2,8 милиона управляват утвърдени компании. Интересното е, че в сравнение с други европейски страни Полша има повече предприемачи, които управляват утвърдени компании, отколкото нови. Според Глобалния предприемачески монитор за 2021/2022 г. има само 1 нов предприемач на всеки 5 опитни бизнесмени, което може да не е от полза за икономическата активност на страната в дългосрочен план (Hill, et al., 2022).

Пандемията леко промени предприемаческите амбиции на хората: през 2020 г. само 5% от поляците обмисляха да създадат своя компания през следващите 3 години, докато година по-рано бяха 6%. Като цяло нивата на полското предприемачество са под средното за Европа (спрямо индекса NECI). От 18 анализирани европейски държави Полша се класира на 14-то място с резултат 4,2 както през 2019 г., така и през 2020 г. Отново това е резултат под средния за Европа и значително намаление в сравнение с 2019 г., когато 77% от поляците смятат, че управлението на компания е добър избор на кариера. Подобна промяна в обществените нагласи за предприемачеството най-вероятно е свързана с несигурността, причинена от Ковид-19, повишеното желание за сигурност на работните места и административни промени за собствениците на бизнес. През 2019 г. 90% от поляците смятат, че стартирането на компания в Полша е лесно. За сравнение, само 59% са го направили през 2020 г.

Въпреки че броят на поляците, които планират да започнат бизнес, е относително малък, 60% от хората се чувстват достатъчно квалифицирани, за да стартират компания. През 2020 г. 41% от пълнолетните са признали, че са видели бизнес възможности, но рискът от провал ги кара да не желаят да започнат свое предприемаческо начинание. Всъщност поляците вече не виждат средата си като благоприятна за бизнес: през 2020 г. само 52% вярват, че имат благоприятни условия за стартиране на компания, в сравнение с 89% през 2019 г. В резултат на това само около 3,2% от гражданите се ангажират с предприемаческа дейност на ранен етап (TEA) в сравнение с 12,2%, които вече имат установена бизнес собственост (EB). В други европейски страни броят на предприемачите с TEA и EB е подобен или алтернативно компаниите в ранен стадий

доминират на пазара. Статистиката за Полша показва, че не само хората не са склонни да създадат компания, но и че много предприятия не се задържат на повърхността повече от 3,5 години от основаването си. Следователно запазването на успеха на полските пазари може да бъде по-трудно, тъй като утвърдените имена доминират пазара.

Ковид-19 само умножи съществуващите проблеми и 52% от предприемачите са заявили, че е трябвало да затворят компанията си през 2020 г. заради пандемията. За сравнение, средният процент за Европа е 20%, което показва, че полският пазар е бил силно засегнат от пандемията. В действителност, 64% от хората са заявили, че пандемията е забавила процеса им на стартиране на компания. Тъй като предприемачите са настроени да виждат възможности дори при криза и недостиг, много предприятия започнаха да виждат възможности в здравната криза. 35% от собствениците на бизнес на ранен етап и 25% от утвърдените бизнесмени са забелязали положителни ефекти от Ковид-19.

По отношение на мотивацията за започване на предприемаческа дейност в Полша, 62% от анкетираните (Tarnawa, 2021) посочват, че няма достатъчно предложения за работа на пазара на труда и стартирането на бизнес им позволява да си изкарват прехраната, докато 53% заявяват, че искат да направят огромни печалби и натрупат богатство. 22% твърдят, че тяхната мотивация е да променят света, а 20% просто искат да продължат семейната традиция. Данните показват, че естеството на полското предприемачество е прагматично. Изненадващо, само година по-рано, през 2019 г., 65% от поляците декларираха, че да направят промяна е причината да започнат своето предприемаческо пътуване. Полша скочи от върха на дъното на рейтинга само за година, по всяка вероятност, защото Ковид-19 уби идеализма на хората, когато бяха изправени пред нарастващи икономически трудности. През 2020 г. поляците започнаха да ценят материалната стабилност повече от всякога, което е разбираемо предвид броя на хората, които са загубили работата си поради Ковид-19.

За да се разберат по-добре причините, поради които определена група предприемачи – млади основатели на стартиращи фирми – решават да създадат свои компании, Полската агенция за развитие на предприятията проведе специално проучване. Участниците изброиха своята мотивация за предприемаческа дейност, както следва:

- желание да бъдат независими (36% от участниците);
- желание за използване на съществуващия опит (19% от участниците);
- интересна бизнес идея (8%);

- да сбъдват мечтите си (8%);
- неудовлетвореност от предишна работа (6%);
- загуба на работно място (6%).

Според доклада на Citibank за младежкото предприемачество в Полша (Citi Foundation, 2022), младите хора са станали по-наясно с бизнес рисковете, пред които са изправени предприемачите по време на пандемията, и са започнали да свързват самостоятелната заетост с липсата на сигурност. Много от анкетираните изразиха опасения, че по време на криза предприемачът може да разчита само на себе си, а не на публичните институции. От друга страна, някои участници видяха възможности в пандемията, тъй като тя създаде търсене на цифрови услуги, което е сигнал, че младите хора упражняват предприемачество независимо от икономическата ситуация. Въпреки че само 15% от анкетираните са имали свой бизнес, 62% биха обмислили да започнат своя компания в бъдеще. Интересно е, че хората, които имат предприемачи в най-близкия си социален кръг, са по-склонни да изразят интерес към предприемачеството.

Младите поляци твърдяха, че предприемачът е човек, който използва уменията и знанията си творчески за собственото си бизнес предимство. Именно затова участниците не смятат, че висшето образование е от решаващо значение за успеха на бизнеса, но подчертават важността на практическия опит и умения. Много от тях твърдяха, че е било добро решение първо да работят за някой друг и да натрупат опит, преди да започнат собствена компания. Според 84% от анкетираните млади хора някои хора естествена склонност към предприемачество, но това не означава, че предприемаческите умения не могат да бъдат научени. Всъщност 98% от участниците посочиха училището, работата на пълен работен ден, допълнителните курсове и ежедневните задължения като начини за насърчаване на предприемачеството.

Важното е, че амбициите на предприемачите се увеличават всяка година. През 2022 г. 30% от компаниите на ранен етап планираха да наемат поне 5 нови служители, а 17% от тях искаха да създадат 10 нови работни позиции или да увеличат екипа си с 50% през следващите 5 години. Това е по-добър резултат от средния за Европа съответно 26% и 16%. Данните показват (Tarnawa, 2021), че „новите“ компании в Полша се концентрират единствено върху вътрешния пазар. 97,9% от компаниите нямат чуждестранни клиенти, докато 0,8% генерират 0-25% от приходите си от международни клиенти. Само 1,2% от компаниите генерират между 25-100% от приходите си в международен план. Подобна

статистика показва, че полските компании не са много интернационализирани, което ограничава възможностите им за износ.

2.5.2. Държавна и частна подкрепа

Експерти, консултирани от GEM, идентифицират две различни области на правителствените политики по отношение на предприемачеството: правителствени приоритети и подкрепа за предприемачеството и бюрокрация и данъци. През 2022 г. политиката на правителството за благоприятстване на нови компании (например чрез обществени поръчки) възлиза на 93% от средното за Европа. Интересното е, че регионалната подкрепа за предприятията е нараснала от 4,77 през 2019 г. на 5,05 през 2022 г., което е 109% от средното за Европа. За сравнение, подкрепата от централното правителство се класира на 87% от средната за Европа. По отношение на бюрокрацията и данъците правителствените политики се класират значително по-ниско от средното за Европа по отношение на получаването на необходимите разрешителни и лицензи в рамките на една седмица (91%), данъчните ставки за нови предприемачи (82%), предвидимостта на данъците и тяхното регулиране (56%) и сложността на бюрокрацията (58%). Представените данни показват, че непредсказуемостта на правната система и трудностите, свързани с документацията, могат да обезсърчат поляците от предприемаческа дейност.

През 2020 г. правителствените инициативи са под средните за Европа в 6 анализирани области:

- Предприемачите имат достъп до помощ и подкрепа за нови и развиващи се компании, след като се свържат с една публична институция (74% от средното за Европа);
- Научните паркове и инкубаторите предоставят ефективна подкрепа на нови и развиващи се компании (80% от средното за Европа);
- Има достатъчно правителствени програми за подкрепа за нови и развиващи се компании (91% от средното за Европа);
- Служителите в публичните институции са достатъчно компетентни, за да подкрепят успешно нови и развиващи се компании (92% от средното за Европа);
- Почти всеки, който се нуждае от помощ от правителствена програма за нови и развиващи се компании, може да намери това, от което се нуждае (83% от средното за Европа);

- Правителствените програми в подкрепа на нови и развиващи се компании са ефективни (78% от средното за Европа).

В светлината на представената статистика изглежда, че правителствената подкрепа все още не е достигнала задоволителни нива за полските предприемачи. Като цяло Полша се класира по-добре от повечето европейски страни само по отношение на отвореността на пазара. Областите, които изискват подобрение, определено са политики, свързани с бюрокрацията и данъците, високите разходи за навлизане на пазара и достъпа до архитектура на обслужване. На въпрос за двата основни фактора, блокиращи развитието на компанията, „новите“ предприемачи изброяват високите данъци и твърде многото правни формалности.

Докато публичната подкрепа за нови и развиващи се компании е на средни нива, а достъпът до заеми и ипотечни кредити е относително труден, частната подкрепа за компаниите в Полша е ниска. През 2018 г. повечето стартиращи фирми са финансирали 72,7% от проектите си от собствения си джоб, 10,1% от национални заеми и 6,7% от чуждестранни инвеститори. Полската екосистема на стартиращите компании все още не е напълно развита, така че финансирането с начален/рисков капитал все още не е достъпно за повечето предприемачи. Нарастването на частната подкрепа за предприемачеството и по-голямото присъствие на компании за рисков капитал биха могли да предизвикат повишена предприемаческа активност, тъй като липсата на капитал за стартиране на компания е основната причина, поради която поляците не създават нови фирми. По отношение на подкрепата, която предприемачите получиха по време на пандемията както от публичния, така и от частния сектор, определено имаше много програми, посветени на изграждането на цифрови умения и адаптирането към променящия се бизнес климат. Множество правителствени и неправителствени институции предлагаха курсове и семинари, за да помогнат на предприемачите да възстановят своите бизнес модели. Youth Business Poland, неправителствена организация със седалище във Варшава, предложи на млади предприемачи (до 29 г.) различни менторски програми и семинари, създадени в сътрудничество както с региона на Мазовец, така и с град Варшава, както и с частни компании като Google и Accenture, от началото на пандемията. Много други организации в Полша също подкрепиха предприемачите по време на пандемията с образователна помощ. Финансовата помощ, която компаниите получиха от правителството по време на пандемията, не беше

достатъчна, за да поддържа много от тях на повърхността, така че през 2020 г. само 27% от „новите“ предприемачи и 35% от опитните (Tarnawa, 2021) вярваха, че усилията на полското правителството за облекчаване на икономическите последици бяха ефективни. В крайна сметка 47% от анкетираните поляци са посочили, че са познавали някого, който е трябвало да затвори бизнеса си заради Ковид-19, в сравнение 13% са познавали някого, който е основал компанията си по време на пандемията.

2.5.3. Обучение по предприемачество

Ефективното образование е един от ключовите фактори за насърчаване на предприемачеството сред младите хора. Основното предприемаческо образование в Полша (на основно и гимназиално ниво) е слабо в сравнение с останалата част от Европа, класирано само на 68% от средното за Европа. Докато ситуацията бавно се подобрява от година на година, полските начални училища и гимназии изглежда не насърчават креативността, независимостта и самоинициативата у учениците. Висшите учебни заведения са класирани по-благоприятно, но все още под средното за Европа (76%). Полското министерство на образованието отчете проблема и предложи да се промени съществуващия гимназиален предмет „Основи на предприемачеството: и да се замени с по-практическия предмет „Бизнес и управление“ от септември 2023 г.

Понастоящем броят на правителствените, регионалните и частните инициативи, посветени на предприемаческото обучение сред младежта, непрекъснато нараства. През 2022 г. град Люблин и университетът Мария Кюри-Склодовска в Люблин стартираха първото издание на проекта „Предприемчива младеж“. “Освободени от теория“ е състезание, проверяващо бизнес знанията на практика, което има хиляди млади участници всяка година от основаването си през 2014 г.

2.5.4. Заключения

Нивата на предприемачество в Полша са по-ниски спрямо повечето европейски държави. Въпреки че 60% от поляците вярват, че стартирането на бизнес е чудесен начин за напредък в кариерата, през 2020 г. само 5% са мислили за създаване на компания в рамките на следващите 3 години. Въпреки че здравната криза навреди на предприемаческия дух в Полша, дори година преди началото на пандемията само 6% от поляците планираха да стартират собствен бизнес.

Основните причини, поради които поляците решават да започнат свой бизнес, са липсата на достатъчно предложения за работа на пазара на труда и желанието за натрупване на богатство. Социалните каузи са важни само за около 22% от участниците в проучването, което класира Полша на последно място от всички европейски страни. Интересното е, че само година по-рано Полша беше на върха на класацията, което означава, че Ковид-19 напълно промени предприемаческите амбиции в страната.

Полската образователна система не е предназначена да насърчава предприемачеството, а частното финансиране все още не е достатъчно популярно, за да предложи на нововъзникващите компании достъп до финансиране. Положителната страна е, че полският пазар е отворен за нови предприятия и образователната система ще претърпи трансформация, която ще въведе нов учебен предмет за учениците в гимназията. Броят на организациите, подкрепящи полското предприемачество, също бавно нараства, така че ако правната система стане по-благоприятна за бизнеса, бъдещите поколения поляци могат да бъдат по-склонни да се занимават с предприемачески дейности.

РАЗДЕЛ 2.6.: МЛАДЕЖКО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В РУМЪНИЯ

2.6.1. Оценяване на текущото състояние на младежкото предприемачество

Според проучване на Insights PulseZ (Insights PulseZ, 2021) над 50% от младите румънци желаят да работят в области като предприемачество, управление и бизнес. Докато 50% от младите хора биха искали да бъдат предприемачи или мениджъри, 33% предпочитат да започнат бизнес. 33% от младите хора смятат, че формалното образование не ги подготвя достатъчно, за да си намерят достойна и желана работа. 25% от младите хора смятат, че училищните програми осигуряват достатъчно обучение и образование, за да си намерят работа, докато 19% казват, че училището изобщо не им помага. Проучването на Insights PulseZ е проведено върху извадка от 1115 младежи на възраст 16-24 г.

Според Националния статистически институт през второто тримесечие на 2021 г. коефициентът на заетост на младите хора (на възраст 15-24 г.) в Румъния е бил 22%, почти 3 пъти по-нисък от коефициента на заетост на цялото население в трудоспособна възраст (15-64 г.), 62,4%. По отношение на намерението на младите хора да започнат бизнес, проучване „Намерение за предприемачество сред студенти по бизнес в Румъния“, проведено през декември (Ioane, Bibu, Brancu, & Nastase, 2020) показва, че голям брой участници възнамеряват да започнат своя бизнес в близко бъдеще (47,6% са съгласни или напълно съгласни), докато голям брой все още не са сигурни (36% са неутрални), а само няколко участници не възнамеряват да започнат бизнес (16,4% не са съгласни или напълно несъгласни). Освен това същото проучване показва, че 35,2% не са сигурни дали предприемачеството е най-добрата алтернатива за бъдеща кариера. Въпреки това повечето участниците (64,4% са съгласни или напълно съгласни) възнамеряват да започнат бизнес. Голямо мнозинство от анкетираните (72,8% са съгласни или напълно съгласни) намират идеята за започване на собствен бизнес за привлекателна, което показва, че да си предприемач е нещо желано, което бързо набира популярност, въпреки че Румъния не е имала история на десетилетия предприемаческа дейност, в сравнение с други държави, които имат по-дълга история на свободни пазари и предприемачество.

По отношение на променливите, които могат да повлияят на предприемаческото намерение, резултатите показват, че нивото на доходите, както и предишният трудов опит имат значително влияние. Следователно анкетираните с най-ниски и най-високи доходи са показали най-високи предприемачески намерения. Освен това трудовият опит

е положително свързан с предприемаческите намерения, вероятно поради знанията и опита, натрупани през това време.

В периода март-май 2020 г. Social Innovation Solutions (SIS), с подкрепата на агенцията за пазарни проучвания IZI Data, проведе изследване на възприятията на младите участници в програмите на SIS („Създатели на бъдещето“ и „Награда за социално въздействие“), свързани с бъдещето на предприемачеството в Румъния. Проведено сред извадка от 397 млади хора, интересуващи се от предприемачество, проучването имаше за цел да анализира как младите хора, стремящи се към предприемачество, гледат към бъдещето. Резултатите показват, че основните проблеми в контекста на предприемаческия растеж са ниското представяне на образователната система, икономическата и трудовата криза.

Младите участници в програмите на SIS смятат, че двата сектора, в които е най-достойно да се инвестира за бъдещето на Румъния, са цифровото образование и технологиите, докато необходимостта от инвестиране в социалния сектор (който би подкрепил и творчески възможности за младежта) и областта на околната среда заема второ и трето място. Въпреки това, според личните предпочитания на младите хора, участвали в проучването, социалните медии и маркетинговите дейности са най-привлекателните области за стартиране на бизнес. Секторите на образованието и здравеопазването са посочени като други области, в които младите хора биха искали да установят своите бизнес инициативи.

Като мотивация за започване на предприемаческо пътуване младите хора посочват значението на положителното въздействие върху обществото, удовлетворението от създаването на бизнес инициатива в сферата/сектора на интереси и едва на трето място като мотивация за започване на бизнес анкетираните посочват печалбата. От друга страна, проучването показва, че само 6% от младите хора споменават важността на нискорисковия бизнес, докато само 10% идентифицират необходимостта да бъдат уважавани за това, което правят.

Според доклада на GEM от 2021 г., като мотивация за създаване на бизнес инициатива в Румъния, „Да направиш промяна в света“ и „Да изградиш голямо богатство или много висок доход“ са посочени от младите предприемачи като почти еднакво важни (76,6% и 72,4%). Докладът обаче разкрива, че само 27% вярват, че е лесно да се започне бизнес в

Румъния, докато NECI оценява Румъния с резултат 4 от възможни 10 точки (Hill, et al., 2022).

2.6.2. Държавна и частна подкрепа

Стратегията за младежта 2015-2020 г. (правен документ, приет като правителствено решение № 24/2015 г.) включва развитието на предприемачески умения и младежкото предприемачество сред основните си цели (Правителство на Румъния, 2015). Стратегията обаче не беше подкрепена с план за действие, позволяващ системно прилагане на стратегията, мониторинг и оценка, изпълнението не беше напълно систематично и няма оценка за постигнатите резултати. Стратегия за младежта след 2021 г. не беше приета до март 2022 г. и не се планира специална стратегия за младежкото предприемачество.

По-голямата част от подкрепата за млади предприемачи се предлага в пакети: обучение и финансиране за малки стартиращи предприятия в рамките на финансирани от ЕС проекти по Европейския социален фонд (ЕСФ). Комуникацията в това отношение е базирана само на проекти и не е разработена дългосрочна стратегия.

През 2017 г. бившето Министерство на бизнес средата, търговията и предприемачеството (част от Министерството на предприемачеството и туризма от ноември 2021 г.) стартира програма, посветена на финансирането на нови предприятия: Start-Up Nation Romania. Програмата е подобна на тези, изпълнявани в миналото, като се използва финансиране от ЕСФ за подпомагане на стартиращи предприятия. Start-Up Nation Romania използва средства от националния бюджет за подкрепа на стартиращи фирми с максимум 200 000 RON (около 43 000 евро). Програмата стартира през 2017 г., а следващи покани бяха публикувани през декември 2018 г. и октомври 2019 г. През 2020 г. програмата се фокусира върху подкрепата на стартиращи ИТ фирми под името: Star Tech Innovation. През 2021 г. бюджетните средства за предприемачество бяха насочени към ограничаване на последиците от пандемията от Ковид-19. През 2022 г. Start-Up Nation Romania беше рестартирана при условия, подобни на тези през 2019 г.

Въпреки че е отворена и популяризирана като програма за млади хора, Start-Up Nation Romania не е предназначена специално за тях. Програмата подкрепя малки стартиращи фирми, жизнеспособни най-малко от 2 години след първата година, в която са били финансирани, и са създали поне едно работно място.

През 2018 г. румънското правителство избра администраторите на грантове за програма, подобна на Start-Up Romania, наречена Romania Start-Up Plus. Програмата подкрепя стартиращи фирми на предприемачи от всички възрасти с до 40 000 евро, предоставени от ЕСФ чрез Оперативна програма „Човешки капитал“. През 2018 г. Управляващият орган на програмата към Министерството на европейските инвестиции и проекти избра 195 организации и университети за управление на грантови схеми за проекти. Част от финансирането беше насочено към обучение по предприемачество, но по-голямата част беше преотпуснато за малки стартиращи предприятия при много сходни условия като при програмата Start-Up Romania.

2.6.3. Обучение по предприемачество

Обучението по предприемачество се организира и регулира във формалната образователна система само в средното образование, като е задължителен предмет за ученици на възраст 16-17 г. в някои специалности в средното образование. Въпреки това, анализирайки учебните програми, може да се види, че фокусът е върху компетенциите и уменията и по-малко върху нагласите, които младите предприемачи трябва да имат или да придобият.

На ниво висше образование всички големи университети в Румъния предлагат бизнес курсове, включително въведение в предприемачеството. Въпреки това, като се имат предвид културните традиции, преобладаващи в румънската университетска система, най-голямото въздействие произтича от разделението между теоретични и практически знания, като първото се счита за по-висшестоящо от второто. Това се отразява не само в съдържанието на курсовете, но и в методологията на преподаване, която се основава почти изключително на лекции с по-малко внимание към активната роля на студентите.

Анализирайки представянето на университетски курсове по бизнес, включително обучение по предприемачество в румънските университети, въз основа на информацията, публикувана онлайн от университетите (анализирани са уебсайтове на 10-те най-големи университета в Румъния), може да се отбележат три аспекта, които характеризират курсовете по предприемачество:

- присъстват почти изключително във факултетите по икономика и управление;
- основният им фокус е върху стартирането на нов бизнес;

- основната им цел е да пренесат знания и умения при разработването на бизнес план.

През 2017 г. Министерството на младежта и спорта стартира голям проект за обучение по предприемачество, насочен към 200 младежи в осем окръга: Бихор, Ковасна, Дъмбовица, Гюргево, Яш, Сату Маре, Телеорман и Вранча.

През 2020 г. Министерството на европейските инвестиции и проекти стартира грантова схема, подкрепена от ЕСФ, насърчаваща студентите да станат предприемачи. Фондът – Innotech Student – отпусна първите грантове в края на 2021 г.

Romania HUB е интегрирана програма за обучение, която предоставя на студенти, предприемачи и потенциални предприемачи информация, подкрепа, техническа помощ и консултиране, както и институционална рамка за развитие на предприемаческия капацитет и повишаване на конкурентоспособността на малки и средни предприятия на местния и международния пазар. Програмата беше отворена до 2017 г.

За да подпомогне преподавателите (учители и младежки работници) в развиването на умения за обучение по предприемачество, Румъния насърчава изпълнението на проекти по програмата „Еразъм+“. Не се предоставя систематична информация за броя на учителите или младежките работници, които се възползват от проекти за обучение в областта на младежкото предприемачество в рамките на програма „Еразъм+“. След участие в обучения за преподаване по предприемачество, фазите на мултиплициране зависят от желанието и мотивацията на учителите да прехвърлят методите на неформалното обучение в клас и да насърчават предприемачеството сред младите хора.

Бяха изпълнени широка гама от инициативи в областта на обучението по предприемачество и финансирането на стартиращи предприятия, повечето от които бяха насочени към млади предприемачи и бяха отпуснати с помощта на ЕСФ и всички те бяха базирани на проекти. Всеки от тези проекти имаше бюджет за комуникация, но нито един от тях не беше специално предназначен да информира младите предприемачи за съществуващите възможности.

Няколко асоциации обединяват млади предприемачи в Румъния. Те функционират или като НПО, или като организации на работодатели и са най-активните в изпълнението на проектите, финансирани от ЕСФ, споменати в този раздел.

Например „Пробни фирми, първата стъпка към кариера“ е реализирана от Румънската бизнес асоциация на младите предприемачи със средства от ЕСФ чрез Секторната оперативна програма за развитие на човешкия капацитет. Тази инициатива беше насочена към 500 гимназисти, които преминаха обучение и консултиране за пилотиране на пробна фирма. Проектът беше реализиран през 2015 г. и последван от няколко други проекта на организации със същите цели.

Младежките организации в Румъния, насърчаващи предприемачеството – като Джуниър Ачийвмънтс Румъния и Джуниър Чамбър Интернешънъл Румъния – също прилагат програми за обучение по предприемачество, финансирани от техните членове и спонсори. Информацията за тези проекти и програми обаче не е лесно достъпна и малко от интервюираните за настоящия доклад считат, че тези програми имат въздействие в по-голям мащаб. Все пак те са много добре оценени от участниците и от гледна точка на дългосрочното въздействие върху тях.

На четвъртото издание на сесията за мини-грантове за проекти за обучение по предприемачество, проведена от Джуниър Ачийвмънт Румъния, чрез програмата на JA University of Entrepreneurship и подкрепена от Румънско-американската фондация, учители и студенти от 9 университета ще се възползват от възможностите за практическо обучение по предприемачеството.

2.6.4. Заключения

Над 50% от младите румънци биха искали да работят в областта на предприемачеството, управлението и бизнеса, според проучването на Insights PulseZ. Младите хора обаче смятат, че формалната образователна система не ги подготвя да преследват такъв път. Като една от основните причини е пропастта между теорията и практическите знания.

Неформалното образование и обучение биха могли да запълнят тази празнина с инициативи, които да включват споделяне на опит от квалифицирани предприемачи, но също и финансова и бизнес грамотност. Тези аспекти също могат да бъдат обхванати от държавните образователни програми. Правителствените програмите за финансиране са добра мярка; въпреки това, липсата на обучение по предприемачество и системна подготовка биха довели младите хора до положение да се окажат неподготвени за предприемачески дейности.

Въпреки че младите хора изразяват желание за създаване на бизнес инициативи, липсата на опит, практически умения и познания за справяне с бюрокрацията и възможните рискове ги спират от реализацията на идеите.

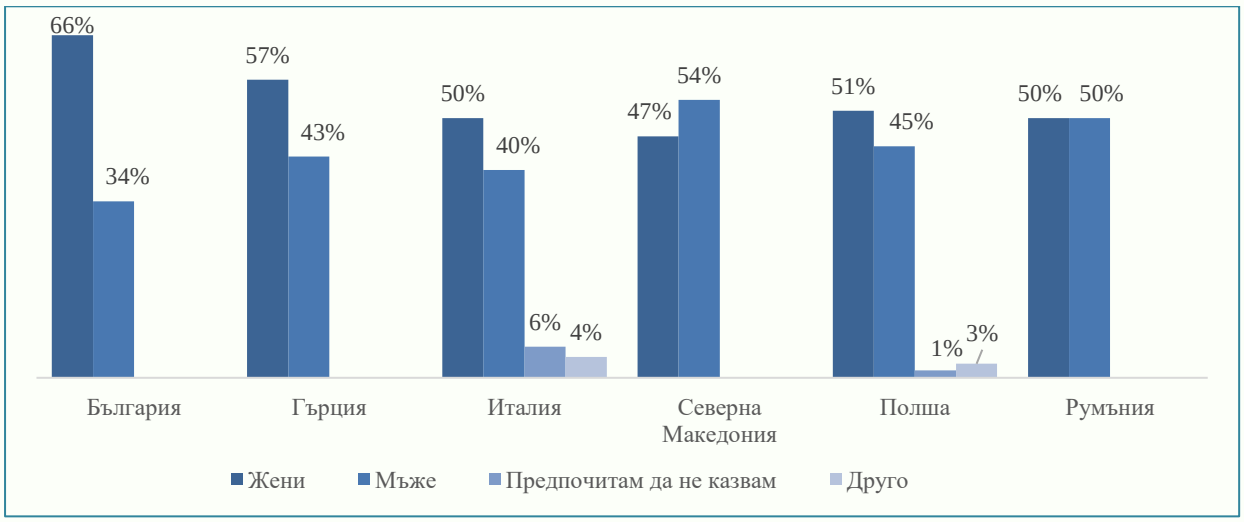
РАЗДЕЛ 3: РЕЗУЛТАТИ ОТ YETC ПРОУЧВАНЕ

РАЗДЕЛ 3.1. НАЦИОНАЛНИ РЕЗУЛТАТИ

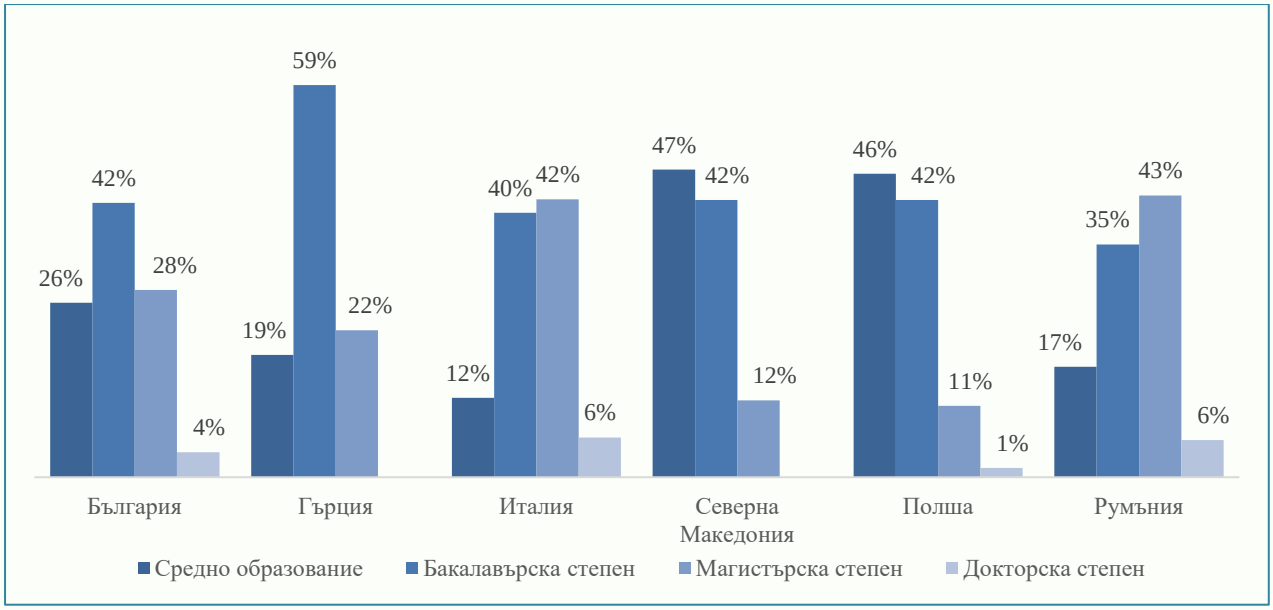
За да проучи нагласите, пропуските в уменията и интересите на младите хора към предприемачеството в социалния, културния, цифровия и зеления сектор, консорциумът по проекта проведе проучвания на национално ниво. Анкетите бяха разпространени онлайн в периода април-юни 2022 г. Общият брой на респондентите е 328. Този раздел предоставя преглед на резултатите от проучването, включително данните за предприемачески знания, намерения за започване на предприемаческа дейност, оценка на предприемаческите умения, както и основните мотивации и бариери пред младите хора да станат предприемачи във всяка страна партньор.

Общата информация за профила на респондентите е следната:

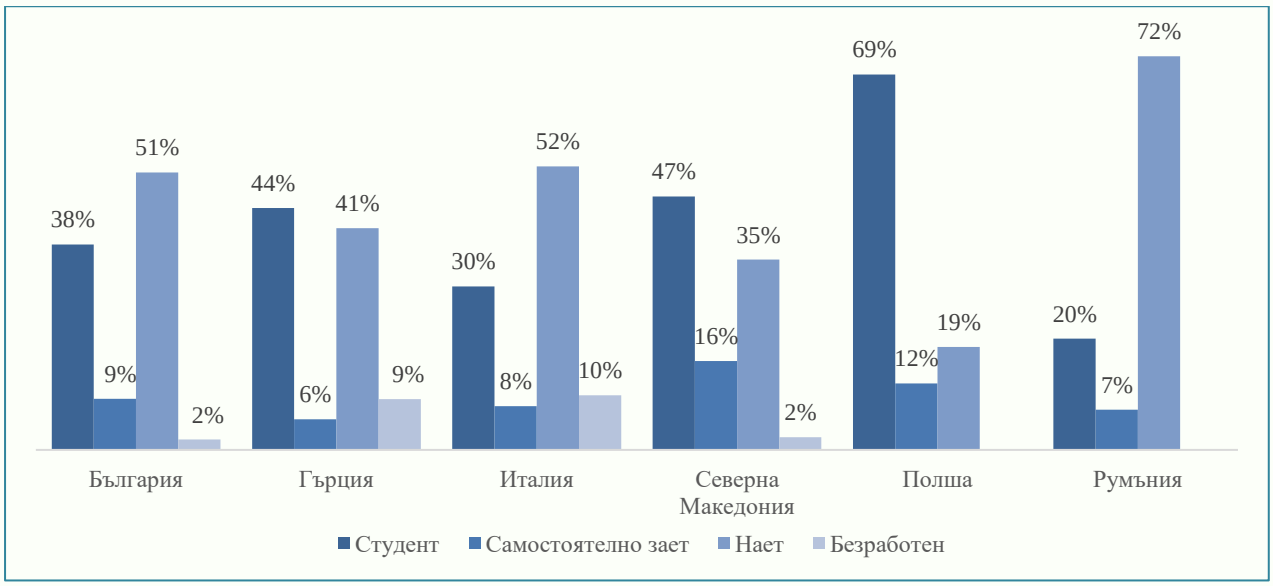
- Пол

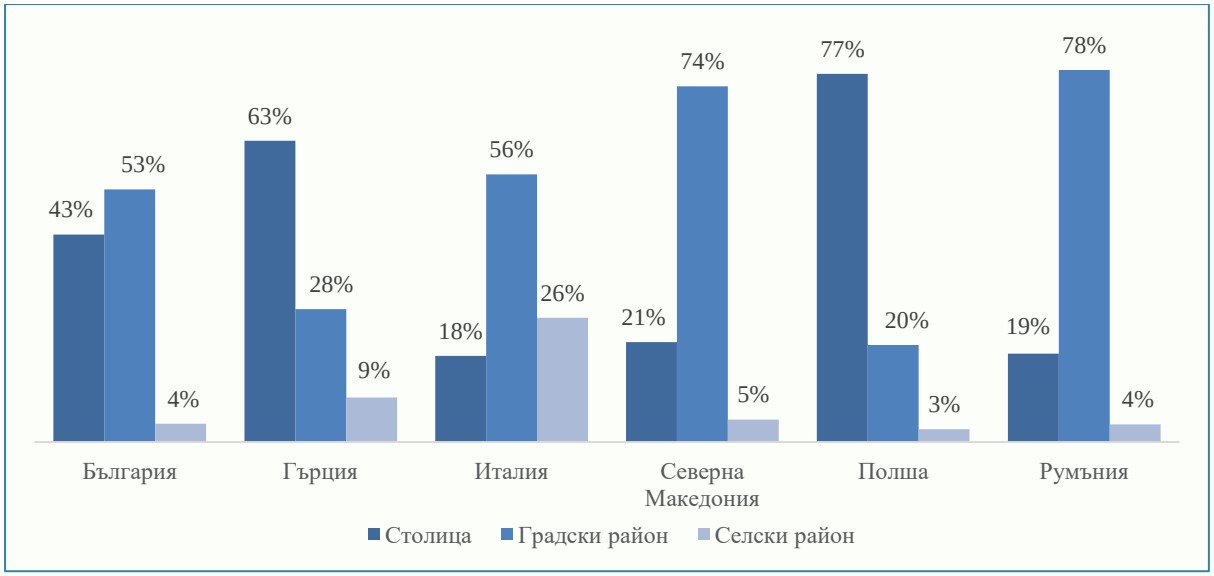
- Ниво на образование

- Заетост

- Място на пребиваване

България

Предприемачеството в България все още се смята от мнозинството от респондентите за основен двигател за развитие в днешния икономически и социален контекст (75,5%).

По отношение на бизнес начинанията, въпреки че има висок интерес за започване на бизнес (56,6%), само няколко респонденти са заявили, че имат собствен бизнес (5,7%). Липсата на капитал, страхът от провал и бюрокрацията са идентифицирани като основните причини, пречещи на успеха на бизнеса, заедно с непредсказуемостта на събитията. Мнозинството от анкетираните (80,4%) са съгласни с необходимостта от обучение и образование в контекста на предприемачеството. Работата с опитни професионалисти се счита, че носи добавена стойност за 70,6% от отговорите, докато за останалите се счита за полезна.

За респондентите от България източниците на вдъхновение за стартиране на бизнес са предизвикателство и възможност (49%), автономност и по-добра работа (45,1%). Когато участниците в проучването бяха попитани в кой сектор биха искали да отворят свой бизнес, 30,2% от тях се интересуват от социално предприемачество, 29,4% от цифрови инициативи, 24,5% от започване на бизнес в сферата на културата и 9,4% от зелени и екологични предприемачеството.

Липсата на информация за наличните програми, финансирани от Европейския съюз се вижда в отговорите, като малко респонденти споменават програми като „Еразъм за млади предприемачи“, „Еразъм+“ и други обучения за социални иноватори.

Що се отнася до нагласите и уменията, необходими за стартиране на бизнес, респондентите намират за най-важни новаторското мислене и креативността, целенасоченото мислене и ангажираност, управлението на времето и организационните умения.

Въпреки че респондентите показват липса на знания по отношение на финансовата и икономическата грамотност, младежите са уверени, че ученето чрез опит и работата с други могат да бъдат успешни предимства.

И накрая, когато самооценяват своята предприемаческа нагласа, респондентите са категорично съгласни, че притежават креативност, самочувствие и способност за адаптиране, както и мотивация и способност за преодоляване на пречки.

Гърция

Повечето от анкетираните смятат предприемачеството за много важно (77,8%) в днешния икономически и социален контекст. По отношение на бизнес дейността данните показват, че малко от анкетираните декларират, че имат собствен бизнес (5,6%). Това са данните, които съвпадат с професионалния статус на самостоятелна заетост. Сред останалите отговори голям брой респонденти показват интерес към създаване на собствен бизнес (48,1%).

Що се отнася до предприемаческата област на интереси, социалното предприемачество се счита за най-уместната опция (27,1%), следвано от секторите на културата и околната среда (съответно 22,9% и 18,8%). И накрая, останалите респонденти (12,2%) проявяват интерес към други видове дейности (напр. цифрови, здравеопазване, изкуство).

По-голямата част от анкетираните съобщават, че основната мотивация за започване на бизнес са автономността и по-добрата работа (41,7%), следвани от предизвикателство и възможност (31,3%) и финансови мотиви (22,9%). Липсата на капитал (88%) и бюрокрацията (70%) се считат за важни възпиращи фактори за започване на бизнес. И накрая, работата рамо до рамо с опитни професионалисти се счита за важна (66,7%) или полезна (33,3%).

Повечето от анкетираните заявяват, че не са запознати с конкретни програми, финансирани от Европейския съюз, като малко от тях споменават „Еразъм за млади предприемачи“.

Мнозинството от участниците в проучването (87%) смятат уменията за комуникация, изслушване и преговори за толкова важни, колкото и чувството за отговорност, следвани от управлението на времето и организационните умения (85%).

И накрая, когато самооценяват своята предприемаческа нагласа, респондентите отбелязват в еднаква степен важността на ангажираността и решителността и уместността на креативността и самоувереността (87%).

Италия

Почти всички респонденти се съгласиха, че предприемачеството играе основна роля в днешния икономически и социален контекст (70%) или поне до известна степен (26%). Както и за България и Гърция, данните за Италия показват, че има малък брой хора, притежаващи бизнес (6%), докато има равно разпределение между заинтересованите и нерешителните (30%).

Що се отнася до резултатите в Италия, респондентите намират социалното предприемачество за най-привлекателната сфера за започване на бизнес (28,6%), следвано от културното (25,7%), зеленото (17,1%) и цифровото (11,4%).

По отношение на феномена „голямата оставка", респондентите смятат започването на нов бизнес за начин за постигане на автономност и по-добра работа (45%), приемане на предизвикателства и създаване на възможности (48,6%).

Данните описват липсата на капитал, страхът от провал/поемане на риск, липсата на подкрепа и на бизнес познания като основни бариери, засягаща управлението на бизнес.

По-голямата част от респондентите се съгласяват, че предприемаческото образование и обучение е уместно, както и съвместната работа с опитен професионалист за развитието на бизнес.

Повечето от анкетираните декларират, че не са запознати с конкретни програми, финансирани от ЕС, като малко отговори споменават национални програми.

При оценяване на най-важните качества на един предприемач, мнозинството от участниците в проучването избират устойчивост срещу непредвидени събития, умения за комуникация, изслушване и преговори, чувство за отговорност и капацитет за решаване на проблеми.

Когато самооценяват своята предприемаческа нагласа, респондентите се съгласяват относно важността на етичното и устойчиво мислене, самосъзнанието и самоефективността, мотивацията и постоянството, работата с другите и ученето чрез опит.

Северна Македония

Почти всички респонденти (97,6%) са съгласни с важността на предприемачеството в ежедневието, считайки го за много важно (67,4%), или поне до известна степен (30,2%).

Северна Македония представя малко по-голям брой респонденти с бизнес дейности (14%) в сравнение с другите държави, като почти половината от извадката декларират, че имат интерес да започнат бизнес (46,5%).

На въпроса кой е предпочитаният сектор, повечето от участниците са избрали културния бизнес (27%), следван от цифровия (18,9%), социалния (16,2%) и зеления (13,5%) сектор.

Според статистиката от проучването в Република Северна Македония източниците на вдъхновение за започване на бизнес са предизвикателствата и възможностите (43,2%), финансовата мотивация, а автономността и по-добрата работа (и двете по 32,4%) .

По отношение на основната бариера, засягаща управлението на бизнеса, данните описват липсата на капитал и страха от провал и поемането на риск като основните ограничения, посочени от респондентите.

Силно съгласие (86,5%) е изразено по въпроса дали образованието и обучението по предприемачество са важни, докато останалите го смятат за потенциално полезно. Същото съгласие е изразено и по въпроса дали респондентите смятат за успешно – или поне за полезно – да работят с опитни професионалисти, за да усъвършенстват собствените си умения (съответно 70,3% и 24,3%).

Малък процент от респондентите показват известни познания за наличните програми на ЕС, определяйки „Еразъм за млади предприемачи“ като основния фонд на ЕС.

Мнозинството от участниците в проучването избраха дисциплината и фокуса, когато оценяваха най-важните качества на един предприемач. Те са последвани от умения за комуникация, изслушване и преговори, заедно с управление на времето и организационни умения. Иновативното мислене и креативността идват на следващо място заедно с капацитета за решаване на проблеми и критичното мислене.

Когато самооценяват своята предприемаческа нагласа, респондентите се съгласяват относно важността на способността да се адаптират и да имат самочувствие, както и да имат силна решителност и ангажираност към своите цели/визия. Тези, които имат бизнес или вече работят, също са съгласни, че те притежават толерантност към риска и несигурността и преследват възможностите.

Полша

Когато бяха попитани за значението на предприемачеството в социалната и икономическа структура на ежедневния живот, всички респонденти или напълно се съгласяват с твърдението (71,6%), или до известна степен (25,7%).

По отношение на интереса към създаване на нов бизнес, има еднакво разпределение между заинтересованите респонденти (39,2%) и тези, които вече имат бизнес (10,8%), като останалите 49,9% са или нерешителни (44,6%), или изобщо нямат интерес.

Освен това респондентите намират цифровия сектор за най-привлекателен за започване на бизнес (27,1%), следван от социалния (20%), културния (14,3%) и накрая зеления (11,4%).

Най-популярната мотивация за започване на бизнес е автономността и по-добрата работа (35,7%), следвана от финансовата мотивация (32,9%) и предизвикателството и възможността (27,1%).

По отношение на основната бариера, засягаща управлението на бизнеса, данните описват риска от провал, липсата на капитал, бюрокрацията, липсата на познания за бизнеса и непредсказуемостта на бъдещето като основните ограничения, посочени от респондентите.

Пълно съгласие е изразено, когато респондентите бяха попитани дали образованието и обучението по предприемачество са важни: като се считат за много важни (52,9%), или като полезни (44,3%). Подобни резултати са отразени и в въпросите, свързани с важността на работата рамо до рамо с опитни предприемачи, за да усъвършенстват уменията си, като респондентите го смятат за много важно (57,1%) или поне за полезно (37,1%).

Повечето участници знаят за налични програми за подкрепа на нови предприемачи на национално или европейско ниво.

Мнозинството от участниците в проучването избират решаването на проблеми, смелостта да поемат рискове и лидерските умения, управлението на времето и организационните умения, уменията за преговори и креативността, когато оценяваха най-важните качества на един предприемач.

При самооценката респондентите избират учене чрез опит, креативност, етично и устойчиво мислене и самосъзнание и самоефективност, когато оценяват своите компетенции.

Резултатите от проучването показват, че предприемаческото образование е от съществено значение в Полша, тъй като на хората не им липсва креативност или умения, а капитал и знания как да намерят подкрепа за своите бизнес планове. С по-благоприятна за бизнеса правна система и ефективно бизнес образование, полските младежи определено биха били готови да стартират свои компании и да повишат нивата на предприемачество в страната.

Румъния

Почти всички респонденти оценяват значението на предприемачеството в ежедневието или като много важно (88,9%), или в известна степен (7,4%).

На въпрос за интереса им да имат собствен бизнес, 42% са отговорили положително, а 16,7% вече имат собствен бизнес. Според предпочитанията си анкетираните са избрали следните сектори: цифров (16%), следван от зелен (10%), социален (10%) и културен (8%).

Що се отнася до мотивацията и вдъхновението за откриване на нов бизнес, респондентите смятат, че финансовата мотивация е основна (55%), следвана от автономността (50%) и по-добрата работа; провокация и възможности (44,5%). Семейството и другите не са разглеждат като вдъхновяващи.

Що се отнася до пречките пред откриването на нов бизнес, респондентите посочват липсата на капитал, системните пречки, последвани от страха от поемане на рискове/провал и липсата на подкрепа сред основните бариери.

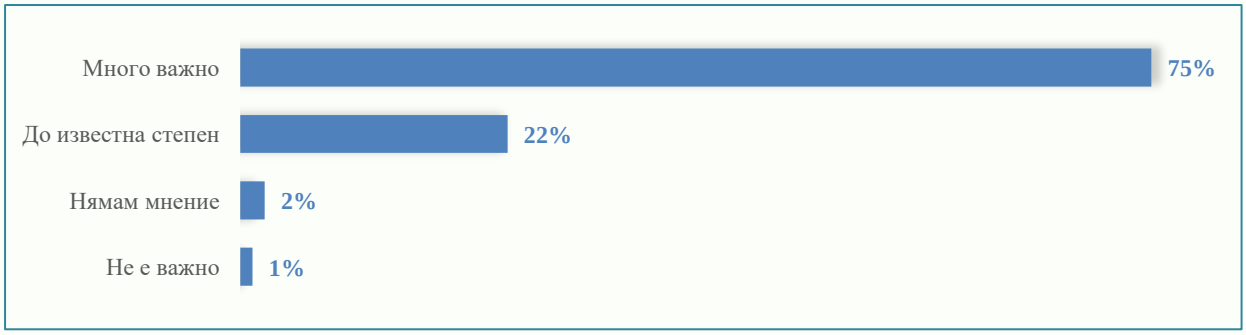
Образованието и обучението по предприемачество се считат за много важни (88%) или може да бъдат важни за 12%. Докато 78% смятат, че сътрудничеството с опитни предприемачи е определено важно, 22% смятат, че може да бъде важно. Повечето от анкетираните не познават програми, които подкрепят предприемачеството.

По отношение на най-важните умения за един предприемач, способността за решаване на проблеми е най-предпочитаното умение (68,5%), следвано от чувство за отговорност, креативност/иновативност, ангажираност, организационни умения и управление на времето, целенасочено мислене, комуникативност, изслушване, умения за водене на преговори и устойчивост.

При самооценка на умения или отношения, изразени от респондентите са работата с другите, последвана от мотивация и постоянство, мобилизиране на ресурси, самосъзнание и самоефективност, учене чрез опит, финансово и икономическо образование, мобилизиране на други, организация и управление.

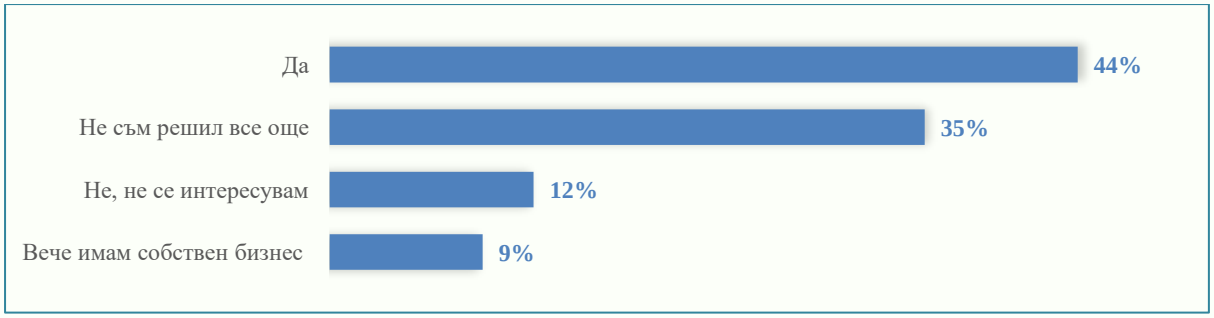
РАЗДЕЛ 3.2. ПРЕГЛЕД НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ РЕЗУЛТАТИ

След внимателен анализ на събраните данни от проучванията, проведени в страните партньори, може да се каже, че младите хора разбират значението на предприемачеството в днешния икономически и социален контекст. 75% от всички анкетирани (извадката от общо 328 млади хора) смятат, че предприемачеството е много важно в днешния икономически и социален контекст, докато 22% посочват значението му до известна степен (Графика 1).

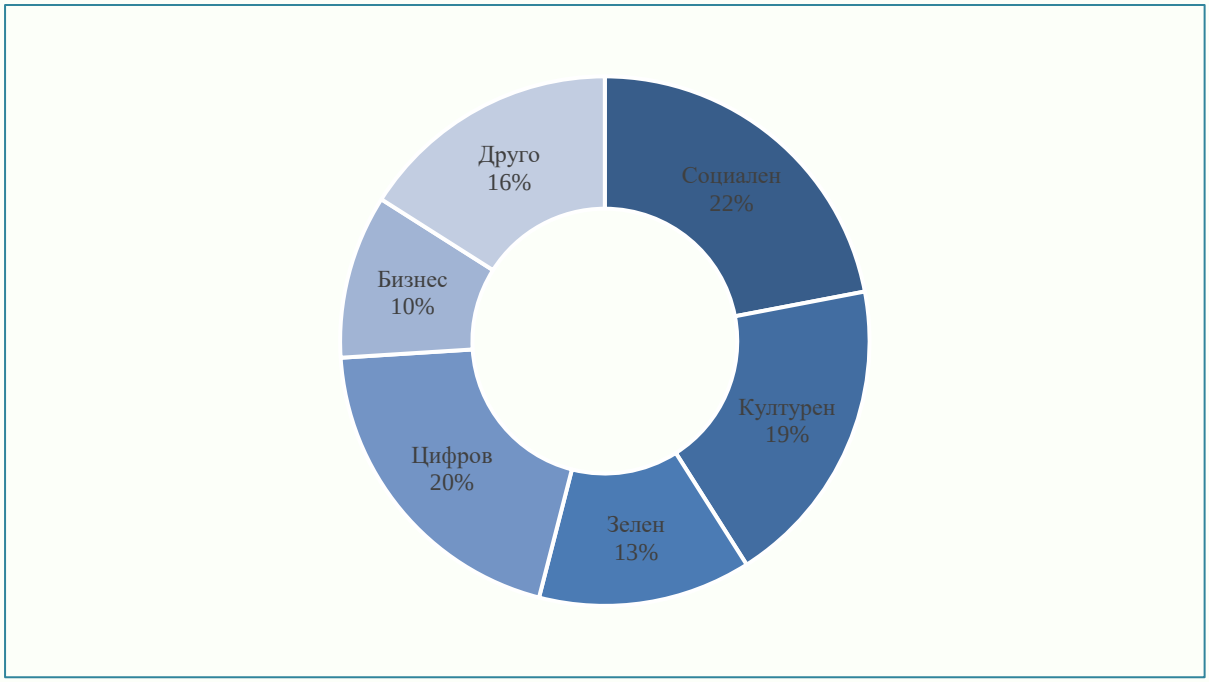
Графика 1. Важно ли е предприемачеството в днешния икономически и социален контекст?

Освен това резултатите показват, че предприемаческите намерения сред младите хора са на високо ниво (Графика 2). По-голямата част от анкетираните имат желание да започнат бизнес (44%), докато едва 12% нямат никакво намерение да стартират свои бизнес инициативи.

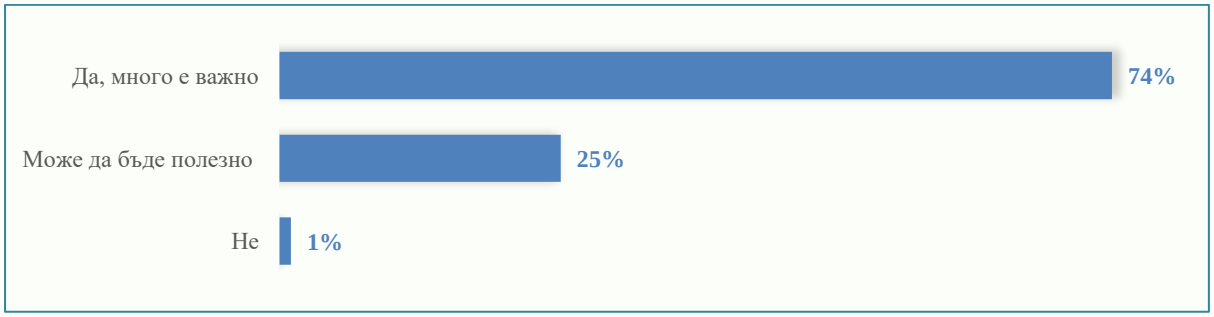
Графика 2. Мислили ли сте някога да започнете собствена бизнес инициатива?

По отношение на секторите от интерес за създаване на бизнес инициативи, най-популярните са: социален (22%), цифров (20%) и културен (19%) (Графика 3).

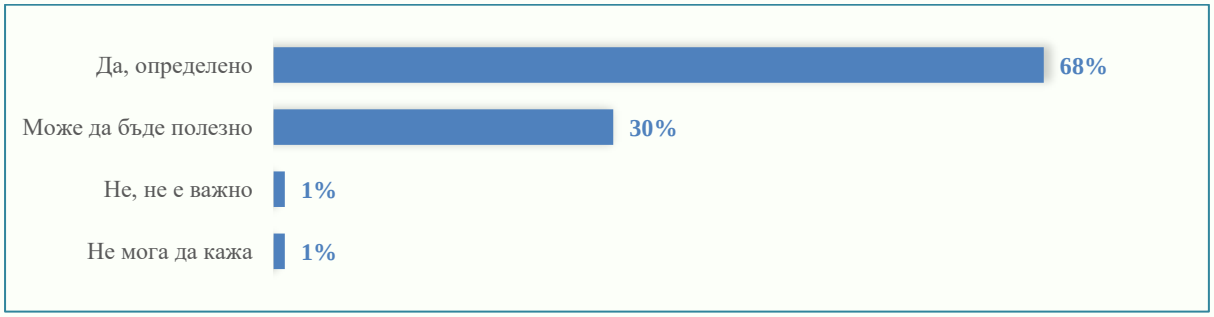

Графика 3. В кой от следните сектори бихте искали да отворите свой бизнес?

Нещо повече, младите хора смятат, че предприемаческото образование и обучение е много важно (Графика 4), а възможността да работят с опитни предприемачи и укрепване на уменията, необходими за развитието на техния бизнес, може да бъде много важна и полезна (Графика 5).

Графика 4. Вярвате ли, че образованието и обучението по предприемачество са важни?

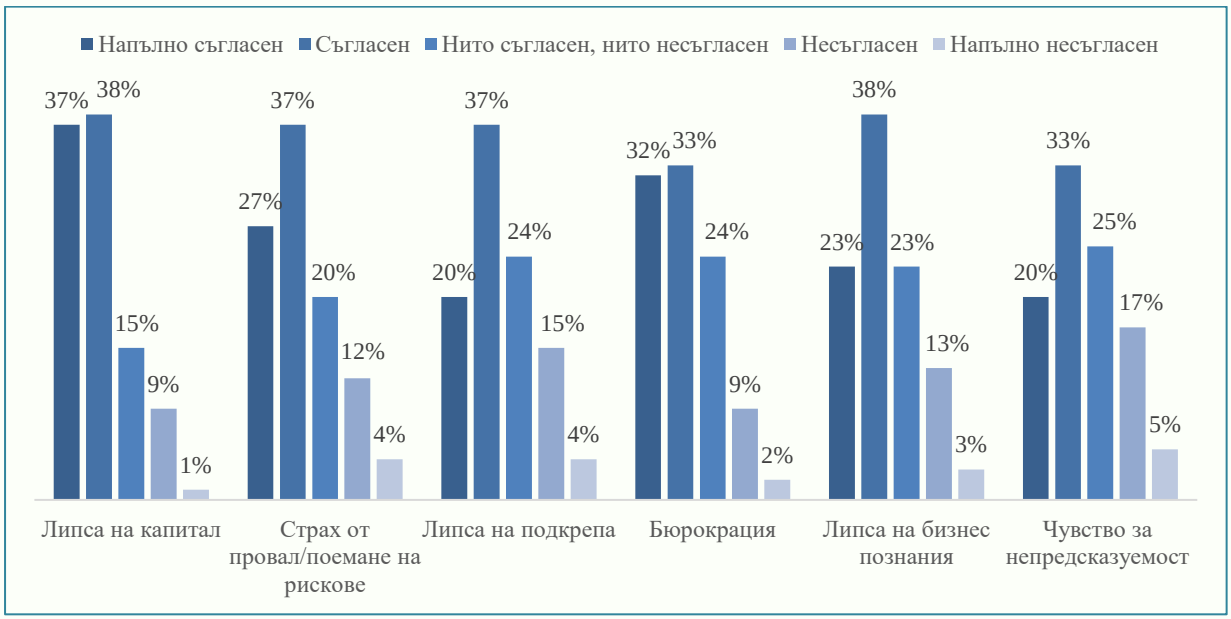
Графика 5. Смятате ли, че е важно за младите предприемачи да могат да работят с опитни предприемачи и да укрепят уменията, необходими за развитието на техния бизнес?

Автономията, по-доброто качество на работа, предизвикателствата и възможностите и финансовата мотивация изглеждат да са основните причини, поради които младите хора смятат да станат предприемачи. Въпреки това, респондентите посочиха няколко ограничения пред реализирането на тяхната бизнес идея, които са анализирани в следващия раздел.

РАЗДЕЛ 3.3. ОБОБЩЕНИЕ НА ПОСОЧЕНИТЕ ПРОПУСКИ В УМЕНИЯ

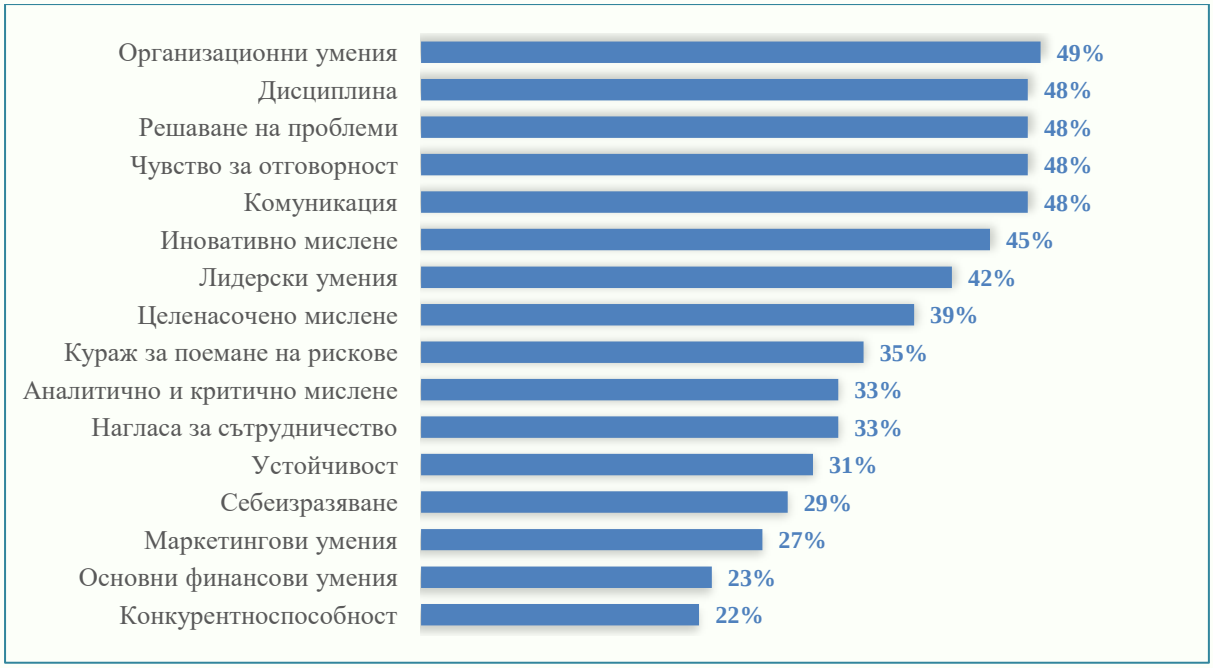
Според резултатите от проучванията, проведени в страните партньори, са особени хомогенните данни по отношение на бариерите за започване на предприемаческа дейност, оценката на ключовите умения и нагласи на предприемачите и пропуските в уменията/компетентностите на респондентите чрез самооценка.

Всички респонденти са съгласни, че липсата на капитал и подкрепа, страхът от провал, чувството за непредсказуемост и липсата на бизнес познания са основните бариери, с които човек може да се сблъска, следвани от бюрокрацията (Графика 6).

Графика 6. Кои са факторите, които бихте посочили като най-важни пречки за започване на собствен бизнес?

Най-важните умения за предприемачите се считат управление на времето и организационните умения, дисциплината, комуникацията, уменията за изслушване и преговори, чувството за отговорност, способността за решаване на проблеми, иновативното мислене и креативността, докато най-малко важните според резултатите от проучването са конкурентоспособност и себеизразяване, самопредставяне и умения за убеждаване (Графика 7).

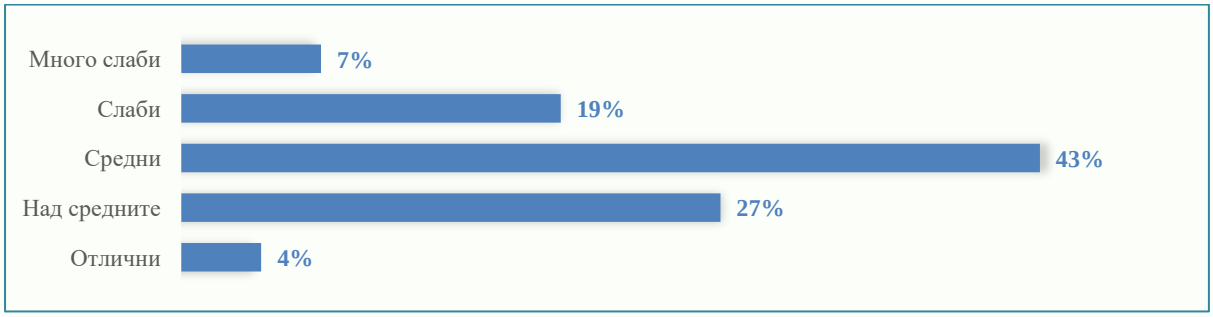

Графика 7. Класация на качествата, които са най-важни за един предприемач.

По време на самооценката в проведените анкети мнозинството от респондентите оценяват своите способности като основни или средни за:

- Финансова и икономическа грамотност (44% от респондентите оценяват знанията си като основни);
- Забелязване на възможности (50% от респондентите оценяват капацитета си като среден, а 23% като основен);
- Мобилизиране на другите (44% от респондентите оценяват своя капацитет в този контекст като среден, докато 31% като основен);
- Мобилизиране на ресурси (45% от респондентите оценяват своя капацитет в този контекст като среден, а 28% като основен).

Нещо повече, респондентите оценяват средно предприемаческите си познания с 3 (по скала от 1 до 5) – което показва голяма празнина в обучението по предприемачество (Графика 8).

Графика 8. Оценете своите общи предприемачески знания и умения

Освен това, фактът, че само няколко процента от респондентите успяха да назоват поне една от програмите или инициативите, които подкрепят младежкото предприемачество на национално или международно ниво, показва необходимостта от активно промотиране на съществуващи програми и инициативи на местно, национално и международно ниво.

Събраните данни показват, че предприемаческото обучение не е достатъчно и има нужда от повече програми и инициативи, насочени към предприемаческа грамотност и бизнес знания.

РАЗДЕЛ 4: ПЛАН ЗА ДЕЙСТВИЕ ЗА ПРОМОТИРАНЕ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИТЕ УМЕНИЯ И ОБУЧЕНИЕ

Различни действия за ефективно насърчаване на предприемачеството сред младите хора могат да бъдат адаптирани на национално и международно ниво, както от публичния, така и от частния сектор. Това би помогнало за преодоляване на пропуските в уменията и премахване или намаляване на потенциалните пречки пред създаването на бизнес инициативи. Въз основа на събраните данни от проведените проучвания (представени в Раздел 3), този раздел предоставя предложения за конкретни действия в страните партньори, които са най-приложими спрямо реалната ситуация.

България

В бившите държави от Съветския блок липсва непрекъсната история и традиции в частната собственост върху бизнеса поради държавно присвояване. Следователно е важно да се популяризират собствениците на фирми като модели за подражание в медиите, за да вдъхновят младите предприемачи да създадат своя традиция на предприемачество.

В България липсва държавно насърчаване на предприемаческия дух и неговата роля за икономиката и обществото. Страната трябва да се съсредоточи върху национални кампании за повишаване на осведомеността, които да се фокусират върху възможностите за предприемачество и биха могли да бъдат стъпало за разгръщане на потенциала на младите предприемачи. Такива събития и инициативи включват уъркшопи за умения, семинари с лектори-експерти и практици и състезания за насърчаване на творчеството.

Въпреки че предметът „Технологии и предприемачество“ е въведен в българската образователна система, повече дейности и предмети, предвидени във формалното образование могат да осигурят подобряване на предприемаческата култура сред младите хора. В идеалния случай курсовете трябва да са ангажиращи и практически насочени и да включват местни фирми. Неформалното обучение може да бъде допълнителен ресурс за млади хора, които искат да подобрят определени умения и да създадат мрежи със своите връстници.

Липсват ресурси, които да са под ръка на младите предприемачи. Те се считат за високорискова инвестиция поради липса на опит и история в придобиването на средства и следователно е малко вероятно да генерират висока доходност. Схемите на ЕС за

безвъзмездни средства и местните общности, които гарантират за младите предприемачи пред банки и други финансови инструменти, могат да се окажат от съществено значение за започването на нов бизнес. България обаче трябва да включи в своите младежки политики темата за предприемачеството и да създаде механизъм като гаранционни схеми за инвестиции в младежки предприемачески начинания.

Гърция

Въпреки инициативите, предприети от правителството, частни субекти и неправителствени организации, наред с други институции, все още има голяма липса на знания по отношение на предприемаческите умения от страна на младите хора. Те започват своята предприемаческа кариера в Гърция, но не развиват своите знания по систематичен и подходящ начин, а разчитат главно на емпирични знания.

Едни от най-големите трудноси възникват при обучението по финансова грамотност и управление на бизнеса, бюрократичните изследвания и разбирането на колебанията на гръцкия пазар, който е много чувствителен и може да доведе до затваряне на някои дейности в нововъзникваща фаза. Младите хора се нуждаят от повече информация за възможностите, които съществуват в контекста на обучението в областта на предприемачеството. Необходимо е да се създадат канали за разпространение на съществуващите материали и възможности.

Съществува необходимост от повече практическо обучение, системи за наставничество и обсъждане на идеи в академичната среда, чрез предаване на опит от млади хора с предприемаческа кариера, като мотивационен фактор. Това може да е формула за стимулиране на предприемачеството, иновациите и социално развитие, независимо дали чрез неформално, формално или самостоятелно образование. Учебните програми на институциите за формално образование, като училища и университети, трябва да бъдат обогатени и подобрени с акцент върху обучението по предприемачество.

Освен това безплатните бизнес семинари, с които младите хора биха могли да подобрят основния си набор от умения за предприемачество, следва да насърчат младежкото предприемачество, давайки на младите предприемачи увереност и подкрепа за утвърждаване на техните идеи.

Според резултатите от проучването, опростеният процес на получаване на заем за първоначален капитал трябва да повиши и нивото на младежкото предприемачество, тъй

като една от пречките пред младите хора да реализират своите бизнес идеи е липсата на капитал. Излишно е да се споменава, че държавната подкрепа за младия бизнес, съдействието при бюрократични и данъчни въпроси, и опростеният процес за започване на бизнес инициативи за младите предприемачи, биха били голяма подкрепа.

Италия

По отношение на младежкото предприемачество най-очевидният проблем за италианския пазар на труда е липсата на ad hoc обучение и образование. Много често младите хора, които започват дейност, работят с бремето на дефицитни умения. Италианското образование все още е насочено към схеми, полезни за заетостта, или в крайна сметка придава по-голямо значение на теорията, отколкото на практическите инструменти. Предприемачеството все още се счита за резултат от дългогодишен трудов опит или поне като резултат от лични умения. Следователно Италия се нуждае от образователна реформа, която би могла да даде поне основни инструменти на младите хора, които желаят да се присъединят към икономическия пазар.

Друг важен пропуск е географският: млад човек, живеещ в Северна Италия, ще има повече възможности за образование, отколкото млад човек от Южна Италия. Що се отнася до всяка област на италианския пазар на труда, младите хора, живеещи в южната част на страната, трябва да се справят с малко инкубатори за стартиращи фирми, културни различия и по-малко възможности за финансиране. Изключение от това, което често се случва на юг, е програмата NIDI на регион Пулия. Това е важен инструмент, подобно на PIN програмата за същия регион, която помага на млади хора да започнат дейност. За съжаление NIDI и PIN потвърждават, че контекстът продължава да е неравен, с малко отлични постижения и големи области на незаинтересованост. Италия трябва да адаптира средствата и инструментите за премахване на териториалната разлика – южните региони на страната биха се възползвали от дейностите на младите предприемачи, ако имат подходяща подкрепа и положителен предприемачески климат.

Северна Македония

За да се постигнат ефективни подобрения в областта на младежкото предприемачество, училищата и другите формални образователни институции трябва да насърчават обучението по предприемачество чрез организиране на семинари и събития, по време на които всеки заинтересован може да обсъжда идеи и бизнес инициативи. Освен това предприемачеството до голяма степен е свързано с личностно развитие,от което следва,

че неформалното обучение играе решаваща роля за развитието на младежкото предприемачество.

Планът за действие, който ще насърчава предприемаческите умения и обучение в Северна Македония следва да е свързан с намаляването и избягването на изтичането на мозъци. Образователната система в страната има малко или никакви програми, които насърчават предприемачеството. Събитията и семинарите, насърчаващи предприемачеството, са от решаващо значение за по-добро въздействие и влияние върху младежите, държавните и частните училища, неправителствените организации и други институции.

На национално ниво е важно да се разкрият бизнес центрове, където младите хора да получават цялата необходима информация и помощ как да напишат бизнес план и да започнат бизнес инициатива. Правителството би могло да насърчи и социалното предприемачество като полезна дейност за обществото. Освен това частни и публични организации биха могли да създадат хакатони за стартиращи компании, за да мотивират младите хора да установят свои бизнес инициативи, като спонсорират най-добрите от тях с безвъзмездни средства.

Не на последно място, Агенцията по заетостта би могла да предостави по-големи субсидии за самостоятелна заетост чрез бизнес идеи, както и да предложи пробно тестване на бизнес модела.

Полша

Както показват данните, най-големите слабости на полската предприемаческа система са свързани с недостатъчната ефективност на образователната система, високите данъци, сложната бюрокрация, неразвитата система за частно финансиране и лошата инфраструктура на обслужване. Като се има предвид, че нищо не насърчава духа на предприемачеството повече от доброто образование, първата стъпка към повишаване на бизнес уменията на поляците би била реформирането на съществуващия предмет по предприемачество, за да стане по-практически насочен. Полското Министерство на образованието вече обяви, че през 2023 г. гимназистите ще придобият повече практически бизнес знания благодарение на предмета, наречен „Бизнес и управление“. Практическите знания все още се придобиват най-добре чрез пряко действие, така че отделянето на повече публични средства за създаване на бизнес състезания би насърчило учениците да упражняват своите предприемачески умения. Засега няма достатъчно

програми от подобен характер, особено на гимназиално ниво, което води до много малък брой млади предприемачи. Все повече университети създават свои инкубатори за стартиращи фирми, за да насърчат студентското предприемачество, така че отпускането на по-голямо финансиране на такива субекти може да помогне на обещаващи предприемачи с първоначално финансиране. Освен това повишаването на общата бизнес и финансова грамотност на полското общество е от съществено значение и може да бъде направено с помощта на социални кампании, финансирани от правителството и частни компании. Безплатни бизнес семинари, организирани редовно от градове и региони, биха могли да повишат нивата на предприемачество сред младежите, особено в селските райони, където хората често се затрудняват да си намерят работа.

Всички промени в образованието трябва да бъдат придружени от структурна трансформация. Въпреки че правителствените политики по отношение на предприемачеството бавно се подобряват, сложността на бюрокрацията, нарастващите данъци и непредсказуемостта на правната система обезсърчават много поляци да започнат каквато и да е бизнес дейност. Докато стартирането на компания е труден процес, много хора ще се откажат от него. От решаващо значение е да се опрости целият процес на създаване на бизнес и да се избягва промяна на бизнес разпоредбите всяка година. Регулаторната стабилност е един от решаващите фактори за високите нива на предприемачество в много европейски страни.

Една от най-големите бариери за младите предприемачи определено е високата цена за навлизане на пазара, така че ако техните социалноосигурителни вноски бяха намалени, започването на бизнес ще бъде възможно за повече хора. Не на последно място, промотирането на полски компании пред фондове за рисков капитал и насърчаването на финансиране от частния сектор с помощта на данъчни облекчения и регулации може да намали зависимостта на полските предприемачи от самофинансиране и заеми. В много европейски и неевропейски страни ангелските инвеститори и рисковите капиталисти стимулират иновациите, като подкрепят обещаващи компании, така че една по-добре свързана бизнес мрежа може да направи чудеса за полските предприемачи. Като цяло, както регулаторната, така и промяната в образованието са необходими за насърчаване на предприемачеството в Полша.

Румъния

Освен програмите за държавна подкрепа като Start-Up Nation и Innotech Student, правителството чрез Министерството на младежта и спорта трябва да насърчава повече образователни дейности по отношение на финансовата грамотност, предприемаческите умения и разбирането за това как работи пазарът. Подобни образователни инициативи биха подпомогнали млади хора с компетенции преди кандидатстване по програмата или еврофондовете. Следваща инициатива може да бъде маркетингова стратегия за достигане на тези програми до младите хора. Що се отнася до самите програми, диверсификацията на секторите на дейност би била значителен плюс, тъй като предпочитанията на младите хора не са само в производствения или ИТ сектора, но и в културния, творческия и социалния сектор. В Румъния има учебна програма по предприемачество на гимназиално ниво, но няма данни относно нейната ефективност или удовлетворение.

Сферата на неформалното обучение трябва да се съсредоточи върху споделяне на опит и процеси за развитие на умения и креативни центрове за генериране на нови идеи. Въз основа на резултатите от проведеното проучване, липсата на идеи и опит и значението на споделянето на опит от квалифицирани предприемачи са важни аспекти за младите хора. Следователно неформалните образователни проекти за предприемачеството, които биха могли да покрият тези аспекти, биха били от полза.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Този план за действие за насърчаване на предприемачески умения и обучение е разработен, за да идентифицира състоянието на младежкото предприемачество, цялостното развитие на националните политики към предприемачеството и различните мерки за улесняване на предприемаческите практики и дейности в България, Гърция, Италия, Северна Македония, Полша и Румъния. Въз основа на този план за действие обучителните материали – онлайн курс по предприемачество и набор от инструменти за обучение – ще бъдат специално разработени за нуждите на младите хора в страните партньори. Въпреки че има прилики в предприемаческата култура в страните, има малки разлики в мерките, предприети за улесняване на предприемачеството и предприемаческите дейности. Тези разлики варират по отношение на бизнес културата и предприемаческото мислене, публичната и частната подкрепа и обучението по предприемачество. Документът също така идентифицира пропуски в уменията и конкретни действия, които могат да бъдат предприети при насърчаване на предприемачеството сред младите хора.

Планът е предназначен за млади хора, стартиращи предприемачи и организации, работещи в сферата на младежкото предприемачество. Планът е оценен от 20 младежи в страните партньори преди публикуването му.

Библиография

Ahmad, N., & Seymour, R. (2008). Defining Entrepreneurial Activity: Definitions Supporting Frameworks for Data Collection. *OECD Statistics Working Papers*, 01. doi:https://doi.org/10.1787/243164686763.

Bandinelli, C. (2015). *Il miglior lavoro del mondo. Lo strano caso dell'imprenditoria sociale.* Doppiezero.

Bernardino, S., & Santos, J. (2020). Gender Differences and Generation of Ideas on Civic Crowdsourcing. In J. G. Dantas, & L. C. Carvalho (Eds.), *Handbook of Research on Approaches to Alternative Entrepreneurship Opportunities* (pp. 353-378). IGI Global. doi:https://doi.org/10.4018/978-1-7998-1981-3.ch017

Bosma, N., Hill, S., Ionescu-Somers, A., Kelley, D., Levie, J., & Tarnawa, A. (2020). *Global Entrepreneurship Monitor. 2019/2020 Global Report.* London: Global Entrepreneurship Research Association.

Cedefor. (2018). *Професионално образование и обучение в България. Кратко описание.* Люксембург: Служба за публикации. doi:https://data.europa.eu/doi/10.2801/600634

CEEDR. (2000). *Young entrepreneurs, women entrepreneurs, co-entrepreneurs and ethnic minority entrepreneurs in the European Union and Central and Eastern Europe.* CEEDR.

Citi Foundation. (2022). *Młodzi a przedsiębiorczość.* Citi Foundation.

Delinesheva, M., & Jolovski, J. (2021). *Mapping Report of Initiatives in Bulgaria for adolescent skills. Development through innovation, social entrepreneurship and financial literacy.* UNICEF.

Eurofound. (2022, май 19). *Living and working in Greece.* Retrieved from Eurofound: https://www.eurofound.europa.eu/country/greece

European Training Foundation. (2014). *Стратегија за претприемачко учење во република македонија 2014-2020 г. [Entrepreneurial Learning Strategy of the Republic of Macedonia 2014-2020].* Skopje.

European Union. (n.d.). *EU Youth Strategy*. Retrieved from https://europa.eu/youth/strategy/employment-entrepreneurship_en

Georgakopoulos, T. (2022, January). *20 Months Into The Pandemic.* Retrieved from Dianeosis: https://www.dianeosis.org/en/2022/01/20-months-into-the-pandemic/

Hill, S., Ionescu-Somers, A., Coduras, A., Guerrero, M., Roomi, M. A., Bosma, N., . . . Shay, J. (2022). *Global Entrepreneurship Monitor 2021/2022 Global Report: Opportunity Amid Disruption.* London: Global Entrepreneurship Research Association.

Insights PulseZ. (2021). *Insights PulseZ.* Insights PulseZ. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/11qYWEITxMxBQgmuwt88ls6ci_6C6CANC/view

Ioane, B., Bibu, N., Brancu, L., & Nastase, A. (2020). Entrepreneurship Intention Among Business Students in Romania. *Review of International Comparative Management, 21*(5), 703-718. doi:10.24818/RMCI.2020.5.703

Ionescu-Somers, A., & Tarnawa, A. (Eds.). (2020). *Diagnosing COVID-19 Impacts on Entrepreneurship. Exploring policy remedies for recovery.* London: Global Entrepreneurship Research Association.

Istat. (2022). *Situazione e prospettive delle imprese dopo l'emergenza sanitaria Covid-19.* Istat.

Italia Online. (2022). *Imprese guidate da giovani: ecco i settori dove si cresce di più.* Retrieved from Italia Online: https://www.italiaonline.it/risorse/imprese-guidate-da-giovani-ecco-i-settori-dove-si-cresce-di-piu-3339

Kalavros-Gousiou, D. (Ed.). (2021). *Start Ups in Greece 2020-2021. Progressing against all odds.* Athens: FOUND.ATION.

Krsteva, V. (2022). *ДЕЛОВНИ СУБЈЕКТИ - BUSINESS ENTITIES.* Skopje: State Statistical Office.

Kucketz, A., & Brändle, L. (2022). Creative reconstruction: a structured literature review of the early empirical research on the COVID-19 crisis and entrepreneurship. *Management Review Quarterly, 72*, 281-307. doi:https://doi.org/10.1007/s11301-021-00221-0

Macrotrends. (2022). *North Macedonia Youth Unemployment Rate 1991-2022*. Retrieved from Macrotrends: https://www.macrotrends.net/countries/MKD/north-macedonia/youth-unemployment-rate

Ministry of Economic Development. (2021, April 28). *Obtaining access to finance at national level* . Retrieved from Ministry of Economic Development: https://www.mise.gov.it/index.php/en/single-digital-market/funding-a-business-access-to-finance

Morsa, M. (2022, April 27). *Lavoro, per Gen Z e Millennial meglio disoccupati che infelici – Il report.* Retrieved from Open Online: https://www.open.online/2022/04/27/lavoro-millennial-gen-z-report/

Open Polis. (2022, March 7). *Il potenziale impatto del Pnrr sulle condizioni dei giovani.* Retrieved from Open Polis: https://www.openpolis.it/il-potenziale-impatto-del-pnrr-sulle-condizioni-dei-giovani/

Patreski, M. (2021, January 11). Poverty during Covid-19 in North Macedonia: Analysis of the Distributional Impact of the Crisis and Government Response. *Partnership for Economic Policy Working Paper No. 2021-01*. doi:http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3903373

PwC. (2021). *Młodzi Polacy na Runku Pracy 2021.* PwC.

Riahi, S. (2010, November). Youth Entrepreneurship: Ottawa's Portfolio in Talent Development. *Open Source Business Resource*. Retrieved from http://timreview.ca/article/394

Rusconi, G. (2022, April 20). *"Great resignation": perché è un fenomeno in crescita e come rallentarla.* Retrieved from Il Sole 24 Ore: https://www.ilsole24ore.com/art/great-resignation-perche-e-fenomeno-crescita-e-come-rallentarla-AEU3sfLB?refresh_ce=1

Srbinoski, B., Petreski, B., & Petreski, M. (2022). The Covid-19 impact on exports in North Macedonia—firm-level analysis. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*. doi:10.1080/1331677X.2022.2063918

Tarnawa, A. (Ed.). (2021). *Raport z badania Global Entrepreneurship Monitor Polska 2021*. Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości.

Tomovska-Misoska, A., Dimitrova, M., & Mrsik, J. (2016). Drivers of entrepreneurial intentions among business students in Macedonia. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 29*(1), 1062-1074. doi:10.1080/1331677X.2016.1211956

Vasilopoulos, A., & Tsitsakis, C. (2020). Entrepreneurship in Greece. *KnE Social Sciences, 4*(1), 71-78. doi:https://doi.org/10.18502/kss.v4i1.5978

Европейска комисия. (2013). *План за действие „Предприемачество 2020 г." Възраждане на предприемаческия дух в Европа.* Брюксел: Европейска комисия.

Европейска комисия. (21 юни 2021 г.). *Европейски сравнителен доклад за иновациите: резултатите от иновациите в държавите членки и регионите на ЕС продължават да се подобряват.* Извлечено от European Commission: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/IP_21_3048

Европейска комисия. (2022). *Препоръка на Съвета относно националната програма за реформи на България за 2022 г. и съдържаща становище на Съвета относно конвергентната програма на България за 2022 г.* Брюксел: Европейска комисия.

Маринова, Г. (2022, Май 5). *Разкриват се нови възможности за финансиране на младежкото предприемачество в България.* Retrieved from Bloomberg TV Bulgaria: https://www.bloombergtv.bg/a/16-biznes-start/106121-vazmozhnosti-za-finansirane-na-mladezhkoto-predpriemachestvo-v-balgariya

Министерство на младежта и спорта. (2011). *Национална стратегия за младежта 2010 – 2020 г.* Извлечено от https://nism.bg/bg/documents/nacionalni/bgstrategii?view=frontlist&catid[0]=45

Министерство на младежта и спорта. (2022). *Национална стратегия за младежта 2021 – 2030 г.* doi:https://nism.bg/bg/documents/nacionalni/bgstrategii?view=frontlist&catid[0]=45

Правителство на Румъния. (2015). *Strategia Naţională în domeniul politicii de tineret 2015-2020 [Национална стратегия в областта на младежката политика2015-2020].*